

JAUME DE PUIG I OLIVER

CRÒNICA DE LA
«III TROBADA INTERNACIONAL D'ESTUDIS
SOBRE ARNAU DE VILANOVA»
(Barcelona, 7-9 d'octubre de 2011).

I. INTRODUCCIÓ

Enguany la celebració de la «III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova» ha trencat la tradició de les dues anteriors, separades per una distància de deu anys. La raó del trencament ha estat justificada: L'any 2011 s'esqueia el set-centè aniversari de la mort de mestre Arnau. I no solament això; des de la preparació de la «I Trobada», el dr. Josep Perarnau tenia clara la idea de com s'havien d'escometre els problemes que plantejava l'estudi de l'obra vilanovana i la significació històrica del personatge. Primer calia destriar les obres autèntiques de les que no ho eren, i aquest objectiu va constituir el plat fort de la «I Trobada». Aleshores fou examinada i discutida l'autenticitat de les obres espirituals, de les mèdiques i de les alquímiques. A propòsit de les darreres, únicament el dr. Juan Antonio Paniagua va donar aquells dies una resposta decidida, negant l'autenticitat arnaldiana de les obres d'alquímia que corren sota el seu nom. Era una negació de principi, que brollava d'una consideració simple: la incompatibilitat genèrica entre la tasca mèdica teòrica i pràctica que va desenvolupar Arnau, i els mètodes i objectius de l'alquímia. Per dirimir la qüestió, fou convocada la «II Trobada», en les conclusions de la qual es descartava que l'Arnau històric fos autor del corpus alquímic que s'aixopluga sota el seu nom, per bé que no es podia excloure que el mestre hagués tingut contactes ocasionals amb el món de l'alquímia i que s'hagués interessat per algun aspecte tècnic (medicinal) que en provenia, romanent escèptic respecte al fons teòric i a les virtualitats de la proposta alquímica. Separat així el personatge del món de l'alquímia, la «II Trobada» valorava positivament la necessitat d'estudiar la llegenda de l'Arnau de Vilanova «alquímic» a la llum d'una recerca codicològica exhaustiva, que resta per fer, i la qüestió de l'interès més accentuat que els col·laboradors immediats d'Arnau van sentir a l'esguard de l'alquímia. Deixant, doncs, aquest problema obert, la «II Trobada» tancava l'estudi de l'autenticitat de les obres d'Arnau de Vilanova.

Un cop fixats els morunys de l'obra arnaldiana, el dr. Perarnau creia que s'havia de procedir a la recollida de totes les dades biogràfiques disponibles sobre Arnau, per tal de clarificar el màxim possible no solament la seva biografia, ans també la cronologia de cadascuna de les seves obres, tant de les autèntiques com de les atribuïdes o les d'altres autors que hi fan referència. I atesa l'escaiença del set-centè centenari de la mort d'Arnau, va semblar con-

venient celebrar la «III Trobada» l'any mateix de l'aniversari. Però hi havia encara una altra raó per avançar la «III Trobada».

En la cloenda de la «I Trobada» tots els participants van adreçar a l'IEC la petició següent:

«Els sotasignants..., conscients dels problemes que cal aclarir entorn de la figura, l'acció i la producció intel·lectual d'Arnau de Vilanova, i a la vista dels projectes d'edició actualment en curs, creuen que el resultat final d'aquesta primera Trobada i la possibilitat de continuar-la en noves sessions depèn en gran manera de la continuació de l'edició d'obres espirituals que en el seu moment l'IEC es va comprometre i va començar a dur a terme».

«Per això els sotasignants voldrien instar l'IEC perquè reempregués la continuació de l'edició de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova, iniciativa sense la qual l'estudi d'aquesta figura-clau del món medieval no es podrà abordar sobre base segura i, per tant, quedarà bloquejat i interromput, situació que fa contrast amb l'edició actualment en curs de les obres mèdiques d'Arnau, una de les iniciatives actuals més oportunes per impulsar i facilitar els estudis sobre Arnau de Vilanova».¹

Ara bé, en la sessió inaugural de la «II Trobada», el dr. Josep M. Terrabras va fer la presentació del volum III de les *Arnaldi de Vilanova Opera Theologica Omnia (AVOTbO)*,² aparegut el 2004, amb la qual cosa es verificava que la petició feta deu anys abans havia estat escoltada i que l'IEC s'havia posat a la feina, ben secundat en el projecte per la Facultat de Teologia de Catalunya, com no podia ésser altrament. I escau dir en aquesta avinentesa que l'any 2007 va sortir el volum IV, amb l'*Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholice fidei* i el *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, encara que aquesta ja és una notícia normal, purament administrativa, al costat de l'esdeveniment que s'ha produït els darrers mesos, fruit d'una activitat anterior tan intensa com discreta.

Era intenció antiga del dr. Perarnau convèncer els organismes responsables i administradors dels béns culturals del país perquè constituïssin un centre d'estudis arnaldians, amb la missió específica de promoure els estudis adients i d'editar aquelles obres arnaldianes no integrades en les obres mèdiques feliçment en curs d'edició a càrrec de la UB. El dr. Perarnau volia evitar que passés durant el segle XXI a propòsit d'Arnau el que ha passat el segle XX a propòsit de Lull, l'obra llatina del qual, començada de publicar a Mallorca, ha acabat essent editada al «Raymundus Lullus Institut» de la Facultat de Teologia de Freiburg im Breisgau, Alemanya. Després de sentir predicar

1. Cfr. «ATCA», 13 (1994), 21.

2. Cfr. «ATCA», 23/24 (2004-2005), 20-25.

durant anys la paraula «normalització» com una de les tasques ineludibles de la restaurada Generalitat de Catalunya, era decebedor veure que la «normalització» no trobava els seus primers camins allà on va saber-los trobar un home que mai no va disposar dels mitjans dels quals hom disposa avui, Enric Prat de la Riba; aquest home sabia que no hi ha cultura si no es tracta de la cultura de veritat, i amb menys que una sabata i una espadenya fou capaç de posar en marxa un programa ambiciós de redreç i d'infraestructures culturals fonamentals, basades en el treball i en una amplitud indiscutible de mires. Del que van fer Prat i, després d'ell, la Mancomunitat de Catalunya i la Generalitat republicana els catalans n'hem viscut durant tot el segle XX, i sort en vam tenir durant el període franquista. Segurament no costaria massa esforç demostrar que l'estil pratià no ha pas estat ni l'escollit ni el més observat durant els governs democràtics de Catalunya. En tot cas, la perseverància del dr. Perarnau en la idea que l'estudi d'Arnau de Vilanova i l'edició de la seva obra espiritual no havien de fugir de Catalunya finalment va fer forat. L'IEC, durant la presidència del dr. Salvador Giner i San Julian, i la Facultat de Teologia, en el deganat del dr. Armand Puig i Tàrrach, s'han posat d'acord a impulsar el «Centre Internacional d'Estudis Arnau de Vilanova». Llargues i al capdavant fructuoses gestions han donat com a resultat que la Facultat de Teologia cedeix un local com a seu permanent del Centre i que l'IEC el cogestiona amb la Facultat. Amb això s'ha posat la primera pedra d'un edifici que les generacions futures hauran de continuar, si es considera que els treballs de les tres «Trobades» celebrades fins avui constitueixen un cert punt de partida del treball gairebé infinit que resta per fer. Així, l'aniversari de la mort d'Arnau i la creació del Centre han coincidit amb la «III Trobada». Tots dos motius en justificaven l'avançament.

A part dels fets i de les publicacions al·ludides, els darrers anys ha continuat la investigació arnaldiana a Catalunya. Josep Perarnau publicava a «ATCA», 25 (2006), 443-451, l'article *Tractats espirituals d'Arnau de Vilanova en manuscrits de la University Library de Cambridge*, on feia saber que els mss. MM. I. 16 i MM. VI. 12 de la University Library de Cambridge contenen el primer una còpia incompleta del *De tempore adventus Antichristi* i una de completa del *De mysterio cymbalorum ecclesie*, i el segon contenia l'*Alphabetum catholicorum* d'Arnau de Vilanova. I a propòsit d'aquella biblioteca asseverava: «Més encara, amb tota seguretat creuria que una recerca sistemàtica en tots els seus fons manuscrits i, si fos possible, en els de cada un dels nombrosos 'Colleges' de la mateixa ciutat universitària, donaria un resultat que justificaria el treball esmerçat, afirmació basada almenys en la impressió general que els manuscrits solen ésser generosos» (443). Aquell mateix anys apareixia als «Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age», 73 (2006), 29-42, un treball de Michael MC VAUGH, *Arnau de Vilanova and Paris: One embassy or two?*, on l'autor posava sobre la taula el fet que a l'ACA no hi ha documents a favor de situar una ambaixada d'Arnau a París el 1299, sinó només el 1300, i proposava que la confrontació amb els teòlegs parisencs es

va escaure l'octubre del 1300. En *Noves dades sobre manuscrits ,espirituals' d'Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», 27 (2008), 351-424, Perarnau completa dades sobre els mss. de Cambridge i classifica els mss. arnaldians de l'*Alphabetum catholicorum* en quatre sèries: el ms. que conté la redacció primitiva (Casanatense 1022), els tres que contenen el primer afegit a la redacció primitiva (Sydney, ms. Nicholson 23, Saint-Omer mss. 292 i 361), els que contenen el segon afegit a la redacció primitiva (BAV, Borgh. 205 i la traducció grega), i els que contenen el text definitiu (Vat. lat. 3824 i els de Frankfurt, Graz, Bernkastel-Kues, Cambridge, Oxford i Vat. lat. 5732), a part de fer un grapat d'aportacions de detall al coneixement de mss. arnaldians ja analitzats en moments anteriors pel mateix Perarnau. A «ATCA», 28 (2009), 211-263, Jaume Mensa i Valls estudiava *Les obres espirituals d'Arnau de Vilanova i la «Revelació de sant Ciril (Oraculum angelicum Cyrilli)»*, aclarint que Arnau fa ús d'aquell text profètic en les obres escrites «entre les darreries de l'any 1302 i el juliol de 1305» (243), i assenyalant-ne les possibles causes. En el mateix volum, p. 623-628, Josep Perarnau publicava un treball *Sobre l'estada d'Arnau de Vilanova a París, 1299-1300: Les dues dates dels textos*, en el qual, a propòsit de la proposta de Michael McVaugh, es discutia un punt de la biografia d'Arnau de Vilanova que després ha tornat a ésser discutit en la «III Trobada». El lector pot veure immediatament que aquests treballs s'inscriuen en l'estudi de la biografia d'Arnau, de la cronologia de les seves obres, i dels altres autors que hi fan referència, encara que en el cas de l'estudi de Mensa la referència no és d'un altre autor a Arnau, sinó d'Arnau a un altre autor. El mateix any Sebastià Giralt publicava a «Faventia» 31/1-2 (2009), 201-212, *Arnau de Vilanova en la Reforma protestant*, on estudiava la recepció de l'obra religiosa arnaldiana en el món editorial vinculat amb la Reforma, especialment gràcies a Mathias Flacius Illyricus (1520-1575). I darrerament Michael Mc Vaugh, que ja havia estudiat i editat el *Tractatus Arnaldi de Villanova de amore heroico* en les AVOMO, n'ha fet una reedició, acompanyada amb la corresponent traducció catalana a cura de Sebastià Giralt, a Barcelona, Editorial Barcino 2011, 79 p. Es palpa que les «Trobades» han posat en contacte els especialistes d'Arnau; dels contactes se'n deriven col·laboracions fructuoses; les col·laboracions tendeixen a eixamplar el cercle d'especialistes; en la «III Trobada» el relleu generacional ha començat a fer-se evident. Seria injust negar que des de la «I Trobada» fins avui s'ha arribat a algun resultat en el sentit de donar fesomia institucional i dinamisme a l'estudi i a l'edició de l'obra d'Arnau de Vilanova.

II. LA SESSIÓ INAUGURAL

El 7 d'octubre del 2011, a les 12,00 hores, començava a l'Aula Magna del Seminari Conciliar de Barcelona —i més avall es veurà perquè fou escollida aquesta seu— l'acte acadèmic d'inauguració de la «III Trobada Internacional

d'Estudis sobre Arnau de Vilanova», presidit per l'Eminentíssim i Reverendíssim Senyor senyor Lluís Martínez Sistach, cardenal de la SRE, arquebisbe de Barcelona i Gran Cancellier de la Facultat de Teologia de Catalunya, i per Salvador Giner, President de l'IEC.

Obria la sessió el sr. Cardenal amb una salutació als assistents i tot seguit donava la paraula al dr. PERE LLUÍS FONT, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona i membre de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC, que va pronunciar la lliçó inaugural següent:

CAP A LA «NATURALITZACIÓ» HISTÒRICA D'ARNAU DE VILANOVA

«Aquesta meva intervenció és ben difícil de justificar, si no és per la funció pràctica que solen fer aquest tipus de parlaments omplint la petita franja horària inicial d'una trobada com la que ens aplega, mentre els participants acaben d'entrar, d'acomodar-se i d'anar-se disposant a començar les sessions de treball, que són el que realment importa. Així i tot, considero que tenir l'oportunitat d'adreçar-vos la paraula és un honor totalment immerescut, ja que no ostento cap càrrec que comporti discurs protocol·lari ni formo part del selectíssim grup d'estudiosos d'Arnau de Vilanova. A títol de què, doncs, goso parlar-vos? Per descomptat, no hi ha cap raó objectiva. L'única vertadera raó és l'amistat de Mn. Josep Perarnau, l'arriscat crèdit que ell em fa i la meua incapacitat de dir-li que no. El pretext pot ser la meua condició de col·lega seu a l'Institut d'Estudis Catalans, amb una quarantena d'anys de docència universitària d'història de la filosofia a l'esquena, que m'han fet una mica coneixedor de l'ofici. Perquè aquesta pot ser considerada, al capdavant, una trobada d'historiadors de la filosofia. D'altra banda, com que els arnaldistes no treballeu pas sobretot per als arnaldistes, sinó per a tot el públic culte, jo també em considero un beneficiari del vostre treball i, com a tal, espero que em permetreu de fer-vos un petit discurs de fora estant. És sobretot un discurs de felicitació (i d'encoratjament, si calgués, que em sembla que no cal), amb la ingenuïtat de mig dir-vos com imagino el resultat darrer de les vostres recerques. Gràcies, especialment a Mn. Josep Perarnau, per la confiança.

Obviament, això no és una "lliçó inaugural", com diu emfàticament el programa, sinó una simple al·locució preliminar feta amb bona fe. Una espècie d'aperitiu, mentre esperem que arribin els plats forts de l'àpat. Deia que volia ser sobretot un discurs de felicitació. Un discurs basat en l'admiració per l'empenta, per la continuïtat i pel rigor metodològic del vostre treball (tal com el podem apreciar llegint les actes de les dues trobades anteriors), mèrit de tot un estol d'estudiosos, liderat per l'incansable Josep Perarnau, que, paral·lelament a l'equip impulsor de l'edició de les *Arnaldi de Villanova opera medica omnia* (AVOMO), en dues o tres dècades ha fet fer passos de gegant a

la investigació sobre Arnau. Parlo d'estol d'estudiosos (la quarta generació, segons els comptes de Jaume Mensa), hereus de les primeres generacions d'arnaldistes, compostes per figures isolades que van des dels pioners Marcelino Menéndez Pelayo i Barthélemy Hauréau en el darrer terç del segle XIX fins a Joaquim Carreras Artau i Miquel Batllori en el segon terç del XX i amb pocs noms entremig (algun, però, de tan decisiu com Heinrich Finke). Quin goig, en comparació, el grup actual!

De les Trobades Internacionals d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, celebrades totes a Barcelona, crida l'atenció especialment la seva rigorosa preparació i la discussió metòdica de ponències prèviament encarregades, redactades i enviades als participants, sobre una temàtica ben programada i que de l'una trobada a l'altra va avançant amb un bon full de ruta. També crida l'atenció la modèstia del nom —“trobada”— amb què és designada la periòdica reunió de treball, d'un nivell d'excel·lència que molts enfaristolats “simposis” i “congressos” podrien envejar. Aquestes “trobades” fan d'Arnau de Vilanova un privilegiat, estudiat per un col·lectiu al qual costaria de trobar-li parió en cap altre país i sobre cap altre autor. Podríem dir que heu fet de l'arnaldisme una branca internacionalment homologada dels estudis medievals. Tot un luxe per a una cultura modesta com la nostra i un bon motiu d'autoestima en temps en què abunda l'autoodi.

Deixeu-me evocar l'itinerari recorregut fins a aquesta III Trobada. En realitat, tot arrenca de l'obrador activíssim que és l'*Arxiu de Textos Catalans Antics* (ATCA), creat i dirigit tenaçment per Josep Perarnau, publicació que des del 1982 ha fet del famós metge i reformador un dels seus més constants centres d'interès, amb estudis, edicions i butlletins bibliogràfics. La I Trobada, efectuada el 1994, es va dedicar a discutir els problemes i els criteris d'autenticitat de les obres atribuïdes a Arnau, tant de les espirituals com de les mèdiques i de les alquímiques (les tres branques de l'arnaldisme), i les relacions entre les mèdiques i les espirituals, atès que l'autenticitat de les alquímiques semblava cada vegada més problemàtica. Les actes, publicades en els números 13 i 14 de l'ATCA (1994 i 1995) són el testimoni fefaent de la feina feta. Paral·lelament, el mateix any 1994 es va publicar el llibre *Arnau de Vilanova, espiritual: guia bibliogràfica*, de Jaume Mensa, les 719 fitxes bibliogràfiques del qual són un exponent de la vitalitat que anaven adquirint els estudis arnaldians.

Entre la I i la II Trobada es van quedar pel camí tres destacats estudiosos: Eusebi Colomer (el 1997), la necrològica del qual vaig tenir el trist privilegi de llegir a l'inici de la II Trobada; Luis García Ballester (el 2000), el gran impulsor de les ja anomenades AVOMO, i Miquel Batllori (el 2003), el supervivent de la generació anterior d'arnaldistes.

La II Trobada, celebrada deu anys després, el 2004, es va centrar en la problemàtica plantejada per les obres d'alquímia atribuïdes a Arnau, tema ja encetat en la trobada anterior, però que requeria una dedicació especial, atès que la solució que s'hi donés podia canviar substancialment la fesomia del

nostre clàssic. El resultat va ser que tot fa pensar que, com en el cas de Ramon Llull, són obres apòcrifes. Però, ¿per què deu ser que en la baixa edat mitjana són dos catalans els suposats campions europeus de l'alquímia? En tot cas, la II Trobada va servir per anar descarregant la nau de l'arnaldisme del llast d'unes obres pseudoarnaldianes. Les actes es poden consultar en el número 23-24 de l'ATCA (2004-2005). L'any anterior havia aparegut, al número 22 d'aquesta mateixa publicació (2003) un important butlletí bibliogràfic, a cura de Jaume Mensa i Sebastià Giralt: *Bibliografia arnaldiana (1994-2003)*. I. *Arnau de Vilanova, espiritual*; II. *Corpus mèdic i alquímic*, que actualitzava la *Guia bibliogràfica* del 1994 i la completava amb la dimensió mèdica. L'any de la II Trobada és també el de l'aparició, a cura de Josep Perarnau i publicat per l'Institut d'Estudis Catalans i la Facultat de Teologia de Catalunya, del primer volum (el tercer de la sèrie de tretze programada pel mateix Perarnau) de les *Arnaldi de Villanova opera theologica omnia* (AVOThO), que inaugura el *Corpus Scriptorum Cataloniae*, també dissenyat per ell, que reprèn de cap i de nou el projecte de publicació dels *Scripta spiritualia* concebut per Joaquim Carerras Artau i Miquel Batllori fa més de mig segle i estrenat tardanament el 1971 amb l'edició d'una obra major però que la crítica actual considera inautèntica, l'*Expositio super Apocalypsi*, dins del *Corpus philosophorum medii aevi*, patrocinat per la Union Académique Internationale, on també van aparèixer el 2002 vuit tractats arnaldians traduïts al grec (tots dos llibres editats per l'Institut d'Estudis Catalans).

Després de la II Trobada, el 2007, ha aparegut un segon volum (el quart de la sèrie), a cura també de Josep Perarnau, de les AVOThO. D'altra banda, hem hagut de lamentar la pèrdua de Juan A. Paniagua (el 2010), un altre dels impulsors, amb Luis García Ballester i Michael R. McVaugh, de les AVOMO, el projecte germà gran de les AVOThO.

Entre la II Trobada i aquesta III que avui inaugurem (juntament amb el Centre Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova), no han passat deu anys, sinó únicament set, perquè enguany s'escau el setè centenari de la mort d'Arnau i valia la pena aprofitar l'aniversari. Com sabeu, el gran tema de la III Trobada és la cronologia de la vida i de les obres arnaldianes. És lògic que després dels problemes d'autenticitat es discuteixin els problemes de cronologia. Per això parlava d'un bon full de ruta.

He titulat aquest meu parlament preliminar "Cap a la 'naturalització' històrica d'Arnau de Vilanova". Voldria ara explicar per què. Seguint de prop el diccionari, "naturalitzar" un autor (per exemple, Arnau) vol dir convertir-lo en ciutadà normal, de ple dret, ben integrat, de la república de les lletres i de les ciències; en aquest cas, de la història de la filosofia, de la teologia i de la medicina. Potser, per abreujar, podríem dir "de la història de la filosofia", ja que considerar a l'edat mitjana la filosofia, la teologia i la ciència com tres àmbits clarament diferenciats no deixaria de ser un anacronisme, una projecció retrospectiva des de concepcions posteriors d'aquestes tres disciplines. Per això, la història de la filosofia, fins al Renaixement, sol incorporar la de la teo-

logia i la de la ciència. També podríem dir que “naturalitzar” Arnau és treure'l de l'espai bàrbar del “pensament salvatge” o del pintoresquisme on encara el releguen tantes obres de referència, perquè deixi de ser un *outsider* per al món conreat de la cultura normalitzada.

Poso com a exemple d'aquesta necessitat de “naturalització” el *Petit Larousse illustré*, el diccionari “sûr, complet, indiscuté”, com diu en el pròleg, que tots els francesos tenen a casa seva. Heus ací com presentava el nostre heroi en l'edició del 1952: “Arnaud de Villeneuve, alchimiste et médecin espagnol, né en Catalogne (vers 1235 – vers 1312). Il étudia les propriétés de l'alcool.” Entrada que, en l'edició del 1988, “témoin fidèle et objectif” de l'evolució del coneixement (!), encara feia així: “Arnaud de Villeneuve, alchimiste et médecin catalan, né près de Lérida (v. 1250 – av. 1312). Il inventa peut-être les liqueurs spiritueuses.” D'altra banda, he consultat quatre voluminoses i ben conegudes històries de la filosofia, representatives de sengles tradicions lingüísticoculturals diferents: Émile Bréhier (francès), Frederick Copleston (anglès), Nicola Abbagnano (italià) i Guillermo Fraile (espanyol). Els tres primers ni l'esmenten, Arnau de Vilanova. El quart, el menciona en dos llocs diferents: en un l'inclou en una llarga llista de possibles autors del llibre *De tribus impostoribus* [Moisès, Jesús i Mahoma], i en l'altre es refereix a l'ampli moviment dels dominics catalans “contra el atrabiliario Arnaldo de Vilanova, el cual escribió contra ellos sus panfletos *Gladius iugulans thomatistas, Carpinatio poetriae theologi deviantis* [y] *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca*.” No és pas més satisfactòria la visita a Wikipedia, que el primer que ens fa saber és que Arnau de Vilanova és “alquimista, astrólogo y médico”. És obvi que a la “naturalització” d'Arnau que tan conscienciosament aneu fent, li costa d'arribar a les obres (i a les pantalles) de referència. Deu ser que es necessita temps. Tornant al meu *Petit Larousse illustré*, goso imaginar que l'edició del 2012, assignant-li de passada una extensió similar a la del seu veí alfabètic “Arnaud de Brescia” (Arnaldo de Brèscia), podria dir més o menys això: “Arnaud de Villeneuve (Arnau de Vilanova), médecin et réformateur spirituel catalan (Valence? vers 1240 – Gênes 1311). Il étudia et enseigne la médecine à Montpellier, fut médecin de rois et de papes et s'évertua à régénérer la chrétienté avec un discours apocalyptique. Il écrivit des ouvrages médicaux et théologiques en latin et en catalan.”

El procés de “naturalització” és normalment la conseqüència d'una laboriosa operació d'“urbanització”, si se'm permet aquesta metàfora complementària. “Urbanitzar” és convertir de silvestre en urbà, ordenar, endreçar, fer transitible, d'acord amb un bon mapa. És el que feu vosaltres, amb Arnau de Vilanova; és el que fan aquestes trobades; és el que fa l'ATCA; és el que fan les AVOMO i les AVOTHO. La “urbanització” comporta la seqüència lògica inventari>edició>estudis, amb totes les recerques documentals corresponents a cada moment sobre manuscrits, autenticitat, llengua, cronologia, doctrina, biografia, context històric, etc. Seqüència que, d'altra banda, cal

recórrer no pas en direcció única, sinó també en sentit contrari (estudis>edició>inventari), ja que les recerques de cada tram del recorregut repercuteixen retroactivament sobre les del tram anterior. Tinc la impressió que aquesta operació d'“urbanització” d'Arnau de Vilanova, condició per a la seva “naturalització”, està no solament ben endegada, sinó bastant avançada, per provisionals que siguin alguns dels resultats. I que l'esteu fent de manera rigorosa, seguint (sabent-ho o no) el consell que donava ja fa més d'un segle l'iniciador de l'escola francesa d'historiografia filosòfica, Victor Delbos: que cal malfiar-se “d'aquells jocs de reflexió que amb el pretext de descobrir la significació profunda d'una filosofia comencen per negligir-ne la significació exacta”.

Tractant d'imaginar el resultat darrer de les recerques arnaldianes, no puc evitar d'evocar el cas dels estudis platònics, que s'ha convertit en el model d'aquest tipus d'operació que he anomenat “urbanització” i que té l'avantatge que podem contemplar-ne el cicle complet, tal com l'ha dut a terme tot un exèrcit d'investigadors durant el segle XIX i la primera part del XX. M'hi autoritza també el fet que aquest Plató convenientment “urbanitzat” ha passat a formar part del que podríem considerar cultura filosòfica general. Els dos problemes fonamentals del corpus platònic que calia resoldre, autenticitat i cronologia, són també els dos principals problemes del corpus arnaldianà abordats fins ara en aquestes trobades. El punt de partença era el corpus platònic tradicional, compost, d'una banda, per les nou tetralogies transmeses per Trasíl·le (un astròleg alexandrí del temps de Tiberi), que ell potser ja es va trobar i que reproduirà Diògenes Laerci, en què les trenta-sis obres atribuïdes a Plató (comptant les tretze cartes com una sola obra) es presenten ordenades sense criteri aparent; i, d'altra banda, per set obres més, algunes ja considerades espúries pel mateix Diògenes Laerci, però que es van “colar” com a platòniques en manuscrits medievals. Només als grans se sol atribuir obres que després resulten ser inautèntiques. Ja se sap: *on ne prête qu'aux riches* (es diguin Plató o Arnau). Els estudiosos de Plató, conjugant criteris externs i interns, han arribat a un consens pràcticament unànime, segons el qual vint-i-quatre obres són considerades autèntiques, dotze dubtoses (de les quals tres probablement autèntiques i sis probablement apòcrifes; per tant, només tres d'autenticitat realment discutida, entre elles la principal de les cartes, la setena) i set apòcrifes (les no incloses en les tetralogies). I, tant pel que fa a les autèntiques com pel que fa a les probablement autèntiques i a les d'autenticitat realment discutida (quan s'opta per la seva autenticitat), el consens s'estén, amb variacions insignificants, a la cronologia relativa i, de forma aproximada, a la cronologia absoluta. Sense que es vegi per ara com es podria anar gaire més lluny en la precisió. (Quant a les cartes, a part de la setena, la majoria són tingudes per apòcrifes o per probablement apòcrifes.)

Heus ací, presentat de la manera més senzilla, el quadre cronològic dels escrits platònics, en el marc biogràfic:

427: Naixement de Plató.
 407: Plató, deixeble de Sòcrates.
 399: Mort de Sòcrates.

Període de joventut

Diàlegs socràtics: *Apologia de Sòcrates, Critó, Eutífron, Laques, Lisis, Càrmides, Hípies menor, Protàgores* (més *Trasímac = República I*).
 388/387: Primer viatge a Sicília.
 387: Fundació de l'Acadèmia.

Període de maduresa

a) Diàlegs de transició: *Gòrgies, Menó, Cràtil, Eutidem*.
 b) Platonisme clàssic: *Banquet, Fedó, República, Fedre*.
 367: Segon viatge a Sicília. Aristòtil a l'Acadèmia.

Període de vellesa

a) Platonisme crític: *Teetet, Parmènides, Sofista, Polític*.
 361: Tercer viatge a Sicília.

Període de vellesa

b) Darrers diàlegs: *Fileb, Timeu, Críties, Lleis*.
 347: Mort de Plató.

Escrits dubtosos:

- a) Probablement autèntics: *Hípies major, Ió* (diàlegs socràtics) i *Menexen* (diàleg de transició).
- b) Objecte real de discussió: *Alcibiades I* (diàleg socràtic), *Epínomis* (el darrer dels diàlegs) i la *Carta VII* (de l'època dels darrers diàlegs).
- c) Probablement apòcrifs: *Alcibiades II, Hiparc, Minos, Rivals, Tèages i Clitofont* (més alguna carta).

Escrits apòcrifs:

Demòdoc, Aixíoc, Sísif, Eríxies, De la justícia, De la virtut i Definicions (més la major part de les cartes).

Com abans insinuava, penso que esteu a prop de poder presentar un quadre cronològic semblant dels escrits arnaldians (mèdics i teològics), dintre del corresponent marc biogràfic, amb una llista de les obres autèntiques, de les dubtoses (distingint eventualment entre les probablement autèntiques, les realment dubtoses i les probablement apòcrifes) i de les apòcrifes. Una de les

grans diferències entre el cas de Plató i el d'Arnau de Vilanova és que en aquest la "urbanització" és un mitjà necessari per a la desitjada "naturalització", mentre que Plató ja està "naturalitzat" des de sempre, sense que hagi hagut d'esperar que es produís la millora substancial de la seva "urbanització".

Si s'ha seguit, com és el cas, el savi consell de Victor Delbos que abans he recordat, arriba també, finalment, el moment dels estudis sintètics. Lògicament, primer hi ha el mapa de grandària natural, que diria Jorge Luis Borges (és a dir, l'edició de l'obra completa); però després (o, amb la prudència deguda, també paral·lelament a partir de les edicions disponibles) han de venir els mapes a l'escala convenient: el discurs de la història de la filosofia és sempre un discurs interpretatiu, més breu que l'obra completa de l'autor. Un discurs que no pot ser pura erudició arqueològica ni pura repetició positivista (ni que sigui selectiva), sinó que s'ha d'arriscar a fer obra de síntesi, per tractar d'entendre correctament el pensament de l'autor sobre els seus mètodes i les seves doctrines, és a dir, sobre les grans qüestions que hi ha en joc en la seva obra: en el cas d'Arnau, la seva concepció de la filosofia (la seva polèmica antifilosòfica no ens ha de fer oblidar que, com pensava ja el vell Aristòtil, no es pot negar la filosofia sinó fent filosofia), la seva concepció de la teologia i de la relació d'aquesta amb la filosofia, la seva concepció de la ciència (en aquest cas, sobretot de la ciència mèdica) i de la relació d'aquesta amb la filosofia i amb la teologia, la seva antropologia, la seva teologia de la història, la seva concepció de la relació entre la raó, l'experiència i la fe, la seva exegesi escripturàstica, el seu diagnòstic de la cristiandat i el sentit darrer del seu radicalisme cristià i de la reforma espiritual que proposava (¿com un metge d'individus pot arribar a reconsiderar-se metge de la cristiandat?), etc. És una tasca no gens fàcil, perquè Arnau és un pensador atípic, un autor rupturista, un testimoni viu del pluralisme medieval a què ja ens tenen avesats els medievalistes, difícil de situar tant sincrònicament com diacrònicament. ¿Pot ser considerat un dels avatars del joaquimisme? ¿O un dels precedents de la Reforma protestant? ¿És una baula de la cadena dels "antidialèctics"? ¿O el primer de la llarga llista catalana de metges filòsofs? D'altra banda, ¿es tracta simplement del pensament d'una figura (ni que sigui una glòria nacional) del passat, que cal preservar museísticament, o hi ha també aspectes del seu pensament que encara avui ens poden interessar? Jo apostaria per la resposta positiva a aquesta darrera pregunta, bé que recordant que tota lectura comporta hermenèutica i que tota hermenèutica comporta, com ens ha ensenyat Gadamer, una "fusió d'horitzons" (en aquest cas, de l'horitzó d'Arnau i del nostre). Però aquestes són ara consideracions potser intempestives.

Acabo. Penso que us hem de felicitar i ens hem de felicitar pel vostre treball. He mirat de no cometre la impertinència de dir-vos com l'heu de fer, perquè vosaltres ho sabeu més bé que ningú. M'ha semblat que l'exemple dels estudis platònics podia servir per imaginar-ne el resultat darrer. Bé, "darrer" és un dir, perquè aquesta mena de resultats solen tenir algun grau de provi-

sionalitat. El filòsof Maurice Blondel parlava en certa ocasió de “conclusions aperitives”, perquè hi ha moltes qüestions que difícilment es poden donar mai per totalment tancades i, d'altra banda, sovint fer el cim d'una serralada serveix per veure'n una altra fins llavors desconeguda. Ara bé, amb sort, es pot arribar a una situació semblant a la que abans descrivia a propòsit del estudi platònic, en què es produeix un consens pràcticament unànime sobre autenticitat i cronologia, sense que es vegi de moment com es podria precisar gaire més. Però els resultats també necessiten el seu temps per assentar-se, i més encara, com ja he constatat, per arribar fins a les obres de referència. Com diu un amic meu, si cal podem menjar més de pressa, però el que no podem fer és accelerar la digestió. En tot cas, penso que esteu dibuixant amb moltes garanties el mapa de l'arnaldisme. I les AVOMO i les AVOThO deuen ser dos dels projectes actuals internacionalment més destacats d'edició d'un clàssic del pensament. Amb el vostre treball, feu un gran servei no solament a la cultura catalana, sinó també a la cultura universal. I en particular, deixeu-m'ho dir, a la filosofia, ja que aquesta trobada, com apuntava al començament, és al capdavall una trobada d'historiadors de la filosofia, i amb el temps he anat aprenent la bondat d'aquell lema del filòsof francès Léon Brunschvicg, mestre de mestres, segons el qual “la història de la filosofia és el laboratori del filòsof”.

Tot seguit el senyor Cardenal donà la paraula a JON ARRIZABALAGA, del Departament d'Història de la Ciència del CSIC-IMF de Barcelona, el qual va fer el següent

RECORD DEL PROFESSOR
JUAN ANTONIO PANIAGUA
(1920-2010)

«Vaig conèixer Juan Antonio Paniagua durant l'any acadèmic 1973-1974, quan començava els meus estudis de medicina a la Universitat de Navarra. L'ocasió fou l'assignatura d'«Introducció a la medicina», que aquell any s'impartia a Pamplona per primera vegada. Des del primer moment em vaig sentir atrapat per l'estil apassionat, clar i directe amb què exercia el seu magisteri aquell professor inquiet i menut, sota la bata blanca del qual despuntava un «clergyman» negre. Les seves classes tenien un contingut peculiar, allunyat del formalisme científico-natural obligatori de les altres assignatures i alhora complement humanístic, imprescindible i personal, d'ell mateix. Paniagua desgranava els conceptes bàsics de la teoria i pràctica mèdiques amb els quals començàvem a familiaritzar-nos aquell primer curs de la llicenciatura, utilitzant la història de la medicina com a eina per tal d'il·luminar-los.

Una enquesta que ens va passar en acabar el curs per tal de conèixer millor els nostres interessos, va tenir esment del meu gust pel llatí i per la història. Abans de les vacances d'estiu d'aquell any em va cridar per oferir-me una

col·laboració en les tasques del Departament d'Història de la Medicina que ell dirigia. Vaig acceptar el seu oferiment encantat. Al final de l'entrevista va voler obsequiar-me amb un exemplar dedicat de la petita monografia sobre Arnau de Vilanova que havia publicat cinc anys abans, el 1969. Aquella avinentesa, al començament de l'estiu del 1974, ara ja tan llunyà, va segellar l'inici d'una relació llarga i ininterrompuda amb don Juan Antonio, com li dèiem, fins al seu traspàs, al principi de l'any 2010.

El curs regular d'Història de la Medicina que va impartir durant el quart any de la llicenciatura i un altre d'opcional, un any després, sobre la mentalitat anatomoclínica, van refermar el meu interès creixent per la història de la medicina. En acabar el cinquè curs de la carrera, vaig acceptar entusiasmat la proposta d'iniciar sota la seva direcció una tesi doctoral de temàtica històrico-mèdica. L'etapa nova que aleshores es va obrir en la nostra relació fou marcada pel seu suport desinteressat i incondicional a la meua voluntat de dedicar-me professionalment a la història de la medicina.

Les gestions personals de Paniagua, l'estiu del 1980, davant Emili Ballester i Rosa Ballester, responsables aleshores del Departament d'Història de la Medicina a la Universitat de Saragossa, em van permetre iniciar-hi el meu camí professional durant el curs 1980-1981. L'any 1982 el seu aval davant Luís Garcia Ballester va fer possible que continués a la Universitat de Cantàbria a partir del febrer del 1983. Lluís va esdevenir codirector de la meua tesi. Amb ell vaig completar la meua formació i vam compartir projectes, il·lusions i llocs de treball durant gairebé dues dècades, fins a la seva mort prematura l'any 2000. Tanmateix, ni la meua partida a Santander, ni la meua estada postdoctoral posterior a Cambridge, ni el meu trasllat professional ulterior a la Institució Milà i Fontanals del CSIC a Barcelona no van interrompre la meua relació professional amb Juan Antonio Paniagua; més encara, amb el pas dels anys, esdevingué de mica en mica i de forma natural una relació amb un col·lega *senior*, que, a més, era un amic entranyable. Els anys vuitanta vaig coincidir amb ell en reunions professionals nombroses i en llocs diferents. Fins poc abans de morir vaig poder visitar-lo assíduament a Pamplona, aprofitant els meus viatges per raons familiars. Sempre que en la meua vida professional li vaig demanar consell, em vaig poder beneficiar del seu judici benèvol i ponderat.

Va morir a Pamplona l'onze de febrer del 2010, sis mesos abans de fer noranta anys, després d'una vida plena, intel·lectualment activa i físicament autònoma gairebé fins a la fi dels seus dies. Era llicenciat en medicina per la Universitat de Valladolid (1945), doctor en medicina per la Universitat de Madrid (1948), fou secretari general de la Universitat de Navarra (1960-1966), professor d'Història de la Medicina (1962-1992), professor de Deontologia Mèdica (1965-1972) i d'Història de la Farmàcia (1970-1990) de la mateixa universitat, i sacerdot des de l'any 1968.

Començà la seva dedicació a la història de la medicina el 1948, sota el magisteri del professor Pedro Laín Entralgo, titular a Madrid des del 1942 de

l'única càtedra d'Història de la Medicina que llavors hi havia a Espanya. Al costat de Laín va ser el primer secretari de redacció de la revista *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina y Antropología Médica*, fundada el 1949 i encara viva, publicant-se ara amb el nom d'*Asclepio*. Amb Laín fou soci fundador de la Sociedad Española de Historia de la Medicina. I encara fou Laín qui el va animar a estudiar la figura i l'obra del metge català i professor de la Universitat de Montpeller, Arnau de Vilanova (ca. 1240-1311), àmbit d'estudi en el qual Juan Antonio Paniagua es convertí aviat en una autoritat reconeguda internacionalment.

El setembre del 1956, convençut de la necessitat d'estudiar amb profunditat la tradició manuscrita de les obres mèdiques i paramèdiques d'Arnau de Vilanova per tal d'alliberar-les de moltes atribucions dubtoses, es va traslladar a París amb una beca del CSIC per escometre aquesta temàtica. Durant l'any d'estada a París, on va treballar sobretot a la sala de manuscrits de la BNF i, segons testimoni propi, va comptar amb «la competència excepcional i l'amabilitat exquisida de Mlle. Marie-Thérèse d'Alverny», Paniagua es va posar en contacte amb historiadors europeus de la ciència com és ara el mestre i veterà Ernest Wickersheimer (1880-1965), i els joves investigadors Guy Beaujouan (1925-2007) i Jacques Payen, els quals, després de la Segona Guerra Mundial, procedien a bastir la disciplina des de bases documentals noves. Les investigacions heurístiques de Paniagua van menar-lo a demostrar que una gran part de les obres atribuïdes al metge medieval eren apòcrifes, assenyaladament les que feien referència als aspectes més acostats a l'esoterisme i a les arts ocultes.

La producció científica de Juan Antonio Paniagua, desplegada entre 1949 i 1994, segueix essent de consulta obligatòria per als historiadors de la medicina medieval. Val la pena de remarcar la biografia imprescindible d'Arnau, publicada a València per la Càtedra d'Història de la Medicina de la Universitat valenciana el 1969, l'estudi comparat de la versió castellana del règim de sanitat dirigit al rei Jaume II d'Aragó impresa a Saragossa per Jerónimo de Mondragón el 1606, i la monografia *El doctor Chanca y su obra médica: vida y escritos del primer médico del Nuevo Mundo*, Madrid, Instituto de Cultura Hispánica 1977. La biografia i els articles principals de Paniagua sobre Arnau es van tornar a publicar la dècada dels 1990, amb motiu de la seva jubilació acadèmica, aplegats dins el volum *Studia Arnaldiana: Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundació Uriach 1994.

D'altra banda, des de l'any 1975 al 2000, Juan Antonio Paniagua va dirigir, al costat de Luis García Ballester i Michael McVaugh, les *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia (AVOMO)*. Aquest projecte internacional d'edició crítica i estudi de les obres mèdiques d'Arnau de Vilanova, a càrrec d'un planter d'investigadors europeus i nord-americans interdisciplinar, s'ha concretat fins ara en la publicació de catorze volums. El més recent, aparegut tot just fa uns mesos ha estat el *Tractatus de humido radicali (AVOMO V.2)*, que ha editat

McVaugh, i Chiara Crisciani i Giovanna Ferrari han estudiat. A més d'exercir les seves funcions com a membre de la direcció científica de les AVOMO, Paniagua es va ocupar específicament de l'edició de l'obra aforística d'Arnau, recollida en els volums VI.1 i VI.2 de la col·lecció: *Medicationis parabolae*, Barcelona, UB 1990, i *Commentum in quasdam parabolae et alias aphorismorum series: Aphorismi particulares, aphorismi de memoria, aphorismi extravagantes*, Barcelona, UB-Fundació Noguera 1993.

Entre les qualitats de Juan Antonio Paniagua com a mestre de professionals de la història de la medicina dins i fora del nostre país m'agradaria remarcar les següents: Obertura a la bibliografia historicomèdica internacional, oi més meritòria si es té en compte les dificultats que hi havia a Espanya els anys 40, 50 i 60, quan li tocava desenvolupar una bona part de les seves investigacions històricomèdiques; rigor i pulcritud en la investigació; perspicàcia per obrir i desplegar camps d'investigació nous; intuïció per formular hipòtesis i conjectures que després altres investigacions pròpies o d'altri sobre Arnau de Vilanova han permès de confirmar; gust i domini de la llengua castellana; prosa elegant i cultura humanística vasta; i, *last but not least*, generositat intel·lectual, abocada tant en les activitats docents com en l'actitud sempre atenta cap als deixebles i companys que sotmetíem els resultats de les nostres investigacions al seu parer.

Al costat d'aquestes qualitats intel·lectuals Paniagua conreava una exquisida humana profunda, que no va passar desapercebuda a ningú que l'hagués conegut. Era «un hombre en el buen sentido de la palabra bueno», si m'és permès emprar el vers machadià avantatjadament conegut. El van adornar un tarannà obert, l'esperit tolerant, l'afabilitat, la facilitat per a la conversa i el seu enginy agut, la capacitat d'interessar-se per les opinions dels altres, l'optimisme antropològic. Paniagua es va guanyar el respecte i l'afecte de persones de condició i ideologia diferents, particularment entre les generacions més joves.

Una vegada em va confessar que sentia com si el fat l'obligués sovint a jugar un paper de pont entre persones i institucions. Em consta que va saber construir dins i fora de la professió molts ponts i ben sòlids, durant una existència dilatada, una bona part de la qual va transcórrer en circumstàncies difícils, ben tràgiques, de la història d'Espanya. Per tot plegat, des d'aquestes línies vull reiterar-li la meva gratitud profunda per tot el que vaig aprendre d'ell des del punt de vista intel·lectual i humà durant els gairebé quaranta anys que vaig tenir la sort de tractar-lo.

Moltes gràcies».

Seguidament el sr. Cardenal va donar la paraula a MARINA MIQUEL I VIVES, tècnica del Museu d'Història de Catalunya, la qual va fer una exposició acompanyada amb diapositives sobre un tema que darrerament havia estat d'actualitat en les mitjans de comunicació, i de la qual s'insereix ací el resum facilitat per ella mateixa:

NOTÍCIES DE PERE EL GRAN I BLANCA D'ANJOU,
EL REI I LA REINA TRACTATS PER ARNAU DE VILANOVA

«L'any 2010, en el marc de la celebració del 850è aniversari del monestir de Santes Creus, el Museu d'Història de Catalunya va plantejar com objectiu estratègic la restauració del panteó reial de Santes Creus, format per les tombes dels reis Pere II el Gran, Jaume II el Just i Blanca d'Anjou, així com la tomba de l'almirall Roger de Llúria.

El panteó reial de Santes Creus, concebut i planificat pel rei Jaume II el Just entre els anys 1291 i 1316, per tal d'acollir honoríficament les despulles del seu pare Pere el Gran, les seves mateixes i les de la seva esposa la reina Blanca d'Anjou, és l'únic monument funerari dels reis de la corona d'Aragó que ha arribat intacte fins als nostres dies. D'altra banda, es tracta de les primeres tombes bastides en estil gòtic a la Corona d'Aragó.

Durant l'any 2010 un equip multidisciplinari integrat per més de quaranta persones ha dut a terme els treballs d'estudi i restauració de les tombes reials, així com dels cossos de Pere el Gran († 1285) i de la reina Blanca d'Anjou (1310). Per tal de dur a terme la restauració dels panteons, hom ha efectuat un recull documental exhaustiu referent al període de contractació de les obres de construcció i decoració dels túmuls, que ha permès millorar substancialment els coneixements que es posseïa fins aleshores sobre aquests encàrrecs, els seus artífexs i els ritmes d'execució.

Pel que fa a l'estudi dels cossos, la recerca científica, encara en curs, s'ha orientat vers tres objectius: l'estudi del ritual funerari, l'estudi antropològic i patològic i l'estudi de l'aixovar funerari.

L'estudi dels cossos de Pere el Gran i de Blanca d'Anjou (el cos de Jaume II va desaparèixer durant els saqueigs de 1836), més enllà de determinar les seves característiques antropològiques, ha posat en relleu una cultura tanatopràctica molt allunyada del que la literatura mèdica de l'època, notablement la de la influent Universitat de Montpeller, propugnava en relació amb la cura a dispensar als cadàvers dels difunts socialment rellevants. A diferència del que s'esdevé amb els prínceps i sobirans del centre i nord d'Europa i de la mateixa Castella, en els cossos dels reis de la Corona d'Aragó de finals del segle XIII i començaments del segle XIV no es practiquen ni l'evisceració ni el rentat de budells propugnats pels tractadistes montpellerins. Per contra, i tal com és corrent entre els potentats italians o en l'àmbit del papat, la preparació del cadàver es duu a terme mitjançant rentats superficials acurats i l'aplicació tòpica de substàncies vegetals dotades d'una certa eficàcia a l'hora d'evitar o contenir proliferació de la fauna cadavèrica i la degradació ràpida del cos.

Pel que fa al ritual funerari, en el cas del rei Pere II no comptem amb evidències inequívocues d'una exposició pública del cadàver, mentre que en el de Blanca d'Anjou en podríem veure un indicatiu en els talls efectuats en els genolls i turmells per tal de corregir la postura concreta que li havia sobre-

vingut a causa del *rigor mortis*. Ambdós enterraments són secundaris, de manera que els cossos iniciaren el seu procés de dessecació o momificació en una tomba que no fou definitiva i de la qual en desconeixem les característiques. Un cop acabats els monuments funeraris (el de Pere II l'any 1302, el de Blanca d'Anjou l'any 1316), llurs cossos hi foren traslladats i, en el cas de Pere II, els peus hagueren d'ésser desarticulats i reubicats entre les cames del difunt, per tal d'encabir-lo bé dins la banyera romana de pòrfir destinada a contenir les seves restes.

Pere II fou sebollit vestit amb túnica de llana, una peça senzilla en les seves formes, però de teixit de qualitat alta. Durant l'enterrament secundari de l'any 1302, tant la despulla del cos com els vestits que l'embolcallaven foren coberts amb una peça de lli amarada de guix, segellant així el fardell funerari. Sobre aquest element aïllant fou disposada una túnica o capa de llana, plegada de tal manera que s'ajustés als contorns del cos, alhora que l'àrea del cap del difunt fou coberta amb una caputxa.

Pel que fa a les causes de la mort, en el cas del rei Pere II, l'estudi forense no ha permès determinar-ne una causa certa, tot i l'evidència d'una lesió pulmonar. En el cas de Blanca d'Anjou, les evidències físiques corroboren el relat històric de la mort de la reina, que traspassà a l'edat de vint-i-set anys en el curs del seu desè part».

INAUGURACIÓ DEL CENTRE INTERNACIONAL D'ESTUDIS SOBRE ARNAU DE VILANOVA

L'acte inaugural continuà amb la visita als locals del Centre Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, ubicats a la mateixa seu del Seminari de Barcelona, on hi havia una exposició bibliogràfica sobre tota la recerca anterior sobre Arnau de Vilanova, des dels documents exhumats per H. Finke als volums d'*Acta Aragonensia* fins als darrers volums de les *AVOMO* i de les *AVOTbO*, passant pel treball i edicions de J. Carreras i Artau, de Miquel Batllori, de J. Botam, de J. Perarnau, de Francesco Santi, de J. Mensa, de Sebastià Giralt i altres investigadors. No hi faltaven els tres volums que recollien les Actes de la I i de la II Trobades anteriors. En aquesta seu dels estudis arnaldians futurs, el professor MICHAEL McVAUGH va prendre la paraula per a resumir el procés dels estudis anteriors sobre Arnau de Vilanova com a metge:

DOS SEGLES D'ESTUDIS SOBRE EL PENSAMENT MÈDIC D'ARNAU DE VILANOVA.

«El 1881 Barthélemy Hauréau va preparar un estudi clàssic sobre Arnau de Vilanova per a la *Histoire Littéraire de la France*. Era un moment molt significatiu: Louis Pasteur va descobrir la vacuna contra l'àntrax el mateix any, i

la medicina científica moderna es trobava en els seus inicis, de manera que les obres d'Arnau ja havien deixat d'ésser mèdicament rellevants, com ho havien estat fins feia relativament poc. D'ara endavant seria una figura en la *història* de la medicina, i va ser com a figura històrica que Hauréau va donar una síntesi dels seus escrits, encara que tenia poca cosa a dir sobre els detalls de la vida d'Arnau. El marc biogràfic que mancava per abastar Arnau va arribar com una derivació de les recerques de Heinrich Finke, professor d'història de Freiburg, que des de la dècada del 1890 va començar a utilitzar els fons aleshores encara poc explorats arxius de la Corona d'Aragó, amb l'objectiu d'entendre la relació entre el papat i els reis catalans a principis del segle XIV. El seu rar instint per rastrejar als arxius, juntament amb la seva sort extraordinària en l'ofici de descobridor de documents, li va valer el títol de «boeuf d'archives». A la primera dècada del segle passat, va publicar una immensa quantitat de documents referents a aquest tema, alguns dels quals tenien relació amb les activitats d'Arnau, i així va fer possible l'inici d'una biografia seva més detallada. Llavors va resultar natural que quan un jove metge de Freiburg interessat en la història de la medicina, anomenat Paul Diepgen, va decidir estudiar història amb Finke, aquest li assignés Arnau per continuar la feina.

Els estudis de Diepgen entorn d'Arnau li van donar el títol de doctor el 1908 i la seva habilitació el 1910. Ara fa gairebé un segle, Diepgen era un home format en la nova medicina científica, i la seva interpretació del pensament i la carrera mèdics d'Arnau van posar les bases de tot el treball futur sobre la qüestió. El seu llarg estudi biogràfic sobre Arnau publicat en la revista de Finke l'any 1909 fou seguit per una sèrie d'articles més específicament medicohistòrics durant la segona dècada del segle i va ser sintetitzat magistralment el 1939. Potser influït pel seu mentor, els seus escrits es van centrar fonamentalment en la *Weltanschauung* d'Arnau, la seva concepció del món. Per descomptat, ell contemplava Arnau a la llum de la documentació de Finke i cercava en el seu pensament la interconnexió entre la religió i la medicina que creia que dominava tota la mentalitat medieval: per a Diepgen l'obertura d'Arnau a la Revelació com a font de coneixement donava un component fort de neoplatonisme i d'augustinisme al seu pensament i l'apartava una mica dels seus contemporanis. A més, en la seva voluntat de deixar enrere l'autoritat, Diepgen veia Arnau com una prefiguració de Paracels. Per a un metge i historiador del segle XX, aquesta suposada tendència vers una mena d'intuïció empírica constituïa una tendència positiva que anava en contra de les poderoses estructures de l'escolàstica medieval, i Diepgen ho interpretava com una manera de posar Arnau en el camí cap a la modernitat, encara que, com va reconèixer, la medicina d'Arnau no oferia novetats en la patologia, la diagnòsi o la terapèutica.

Deu anys més tard hom va deixar de banda aquesta aproximació generalitzadora al pensament científic d'Arnau i hom va parar més atenció al contingut de cadascun dels seus escrits, ara per part d'un altre metge jove que es va posar a fer d'historiador de la medicina, Juan Antonio Paniagua. Pania-

gua va ésser introduït a Arnau el 1949, no pas per un historiador intel·lectual i institucional com Finke, sinó per un veritable historiador de la medicina, Pedro Laín Entralgo, el creador de la disciplina a Espanya, el qual va ensenyar als seus estudiants d'apreciar les dimensions socials i culturals de la matèria. En una sèrie d'estudis que es van allargar diverses dècades, Paniagua va partir de les recerques arxivístiques dels estudiosos desenvolupades en la generació posterior a Finke per construir un relat encara més complet de la biografia d'Arnau; mentrestant, estudiant a la BNF i en d'altres llocs ampliava enormement la base de manuscrits per als estudis arnaldians que Hauréau havia encetat molt abans. I mitjançant una lectura molt minuciosa i atenta de les diferents obres mèdiques d'Arnau a la llum de les autoritats mèdiques del segle XIII, Paniagua va desenvolupar una visió del tot nova i subtilment matisada de la importància mèdica d'Arnau: Deixava d'ésser un pensador rebel, un heroic empirista fora del seu temps, tal com l'havien contemplat els historiadors anteriors a Diepgen, i esdevenia un exponent brillant del galenisme nou de finals del segle XIII. Ara Paniagua podia apreciar Arnau com una prefiguració no pas de la recerca mèdica experimental, sinó de la incorporació de la medicina científica als estudis acadèmics que caracteritzarien la meitat del segle XX que ell mateix va viure. Com havia observat Laín, després de llegir un dels primers estudis de la sèrie innovadora de Paniagua i bo i pensant en el món acadèmic: "Les vamos a decepcionar".

Sobre la base de les recerques de manuscrits dutes a terme per Paniagua i seguides per Luis Garcia Ballester i altres estudiosos arnaldians, l'estudi del pensament mèdic d'Arnau va entrar en una nova fase el 1975, quan es van endegar les *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, dissenyades aleshores i ara amb l'objectiu de proporcionar l'edició crítica i una anàlisi profunda de totes i cadascuna de les obres mèdiques d'Arnau. Aquell primer volum ha estat seguit per uns altres dotze, i n'hi ha més en preparació. S'escau que els historiadors mèdics d'avui dia veuen Arnau a través d'una altra lent, com el metge orientat cap a la medicina centrada en el pacient, que també caracteritza els mateixos inicis del segle XXI. Sense deixar aquell mestre del coneixement científic de Paniagua, ara també és algú que insisteix que l'eficàcia pràctica ha de ser més valorada que la veritat filosòfica abstracta, i el metge pràctic que va posar èmfasi en la importància de ser empàtic amb el pacient i d'anticipar les seves necessitats tant psicològiques com mèdiques. Crec que és una mesura del caràcter universal del pensament mèdic d'Arnau el fet que al llarg de més d'un segle cada generació d'historiadors de la medicina ha pogut trobar-hi una anticipació dels valors mèdics de la seva pròpia època».

Tot seguit, a les dues del migdia, el sr. Cardenal oferí un dinar a tots els participants en la III Trobada a la mateixa seu del Seminari de Barcelona. I havent dinat s'acabà l'acte d'inauguració.

III. LES SESSIONS D'ESTUDI

A les 17 h. del mateix dia va començar la primera sessió de treball a la residència Martí Codolar. Els participants que havien acceptat de fer aportacions a les jornades eren:

Josep ALANYÀ ROIG, de l'Arxiu Diocesà de Tortosa, *El Diplomatarium d'Arnau de Vilanova*.

Antoine CALVET (París), *Le médecin Arnau de Vilanova et l'alchimie: dernières mises au point (oeuvres et doctrines)*.

Lluís CIFUENTES, de la Universitat de Barcelona, *La bibliografia mèdica catalana d'Arnau de Vilanova: estat de la qüestió i nous textos*.

Pedro GIL SOTRES, *El Antidotario de Arnau de Vilanova: problemas de autenticidad*.

Sebastià GIRALT SOLER, *Cap a l'edició crítica de la Practica Summaria d'Arnau de Vilanova*.

Michael MCVAUGH, de la Universitat de North Carolina, *The Writing of the Speculum medicinae and its place in Arnau de Vilanova's last years*.

Jaume MENSA I VALLS, de la Universitat Autònoma de Barcelona i de la Facultat de Teologia de Catalunya, *Confrontació de les tesis condemnades en la Sentència de Tarragona de 1316 amb les obres espirituals d'Arnau de Vilanova*.

Josep PERARNAU I ESPELT, de la Facultat de Teologia de Catalunya i de l'IEC, *De cronologia arnaldiana, 1297-1305*.

Cosimo REHO, de la Facoltà Teologica Pugliese, de Bari, *L'Anticristo nel Gladius jugulans thomatistas*.

Fernando SALMÓN MUÑOZ, de la Universidad de Cantabria, *De parte operativa: A preliminary approach to its date of compositions and contents*.

Francesco SANTI, de la Università di Lecce, *Bérenguer Frérol (1250 ca. – 1323), amico di Arnau de Vilanova*.

Barbara SCAVIZZI, de Gubbio, *Abbiamo un autografo di Arnau di Villanova?*

Fabio TRONCARELLI, *Note sull'attribuzione della Expositio super Apocalypsi del codice Vat. Ottob. Lat. 536*.

Joseph ZIEGLER, *From Arnavdina to Practica Summaria: Towards Recovering the Hebrew version of Arnau de Villanova's Medical Practice*.

Per qüestions que no fan al cas, Fabio Troncarelli no va poder desplaçar-se a Barcelona, però va enviar la seva contribució, que serà esmentada en el seu lloc i moment.

El mètode prefixat consistia en donar la paraula a cadascun dels ponents perquè en quinze minuts resumís el contingut de la seva aportació, i obrir tot seguit un torn de paraules per discutir els punts en què hi podia haver parers diferents o matisacions.

1. La primera sessió de treball fou moderada per Joan Botam, el qual donà la paraula a Josep Alanyà, que treballa des de fa anys en la preparació del volum de les *AVOTBO* consagrat al diplomatarí d'Arnau de Vilanova. Alanyà s'autopresenta als altres col·legues de la III Trobada com el darrer coneixedor d'Arnau de Vilanova. El diplomatarí arnaldia que prepara es nodreix de documents de l'ACA, de l'Arxiu Secret del Vaticà, de l'Arxiu de la Catedral, del Diocesà i del Reial de València. Han aparegut pocs documents inèdits i poquíssims de desconeguts. Malgrat la recerca en curs, encara no s'ha pogut aclarir on va néixer Arnau de Vilanova. El documents del diplomatarí seran ordenats cronològicament, es recolliran les variants de la tradició i la bibliografia de cada document, i es publicaran tots, àdhuc els que ja ho hagin estat. El treball acomplert fins al dia d'avui permet de constatar que algunes transcripcions de Menéndez y Pelayo, que han fet autoritat, no s'avenen del tot amb el tenor dels documents tal com es llegeixen avui, i no són revisables només les transcripcions de Menéndez. El criteri seguit, sigui quina sigui la tradició, és el de la transcripció estricta, tal com ho permet l'estat actual del suport, que pot haver-se degradat amb el pas dels anys. I en el cas de la constatació de variants significatives en relació amb alguna transcripció anterior, Alanyà es decideix per donar les dues transcripcions. Fins al moment present s'han recollit 242 documents, compresos els emanats de la Inquisició després de la mort d'Arnau. Alanyà remarca que queda material per a transcriure i potser per a descobrir.

Francesco Santi va suggerir a Alanyà que una possible font de documentació nova es podria trobar investigant als arxius rastres dels corresponents, dels amics i coneguts d'Arnau, dels seus clients malalts (Climent V, Bonifaci VIII) i dels seus adversaris. Assenyala com un lloc a explorar el procés contra Bonifaci VIII, tant per possible informació directa com indirecta. I l'encoratja a revisar bé algunes fonts de la documentació arnaldiana, com és ara el P. Martí de Barcelona.

Josep Perarnau precisa que alguns dels criteris d'edició esmentats per Alanyà poden ésser objecte de revisió quan es procedeixi a l'edició del diplomatarí. Una cosa és el treball de camp, una altra determinar amb detall una *ratio editionis*, ponderant bé els criteris científics i els d'oportunitat editorial.

La presentació de Josep Alanyà, acompanyada d'un resum de 73 pàgines amb els registres dels documents, no suscità més observacions de fons ni de forma.

2. Antoine Calvet va llegir la seva ponència de dalt a baix. Hi tractava tres punts: La posició d'Arnau de Vilanova a l'esguard de l'alquímia, la fama d'Arnau com alquimista i la llegenda posterior. Pel que fa al primer punt, la resposta era clara: Arnau considerà l'alquímia com un simple art auxiliar de la medicina; arribà a admetre que l'*aqua ardens* fos un element subtil, gairebé un humor, i que l'or podia ésser un cordial. En tot cas la fama d'Arnau com alquimista li fan d'altres: el pseudo-Arnau autor del *De vinis* i del *De conservazione*

iuventutis, i així hom entra al segon punt. Ja durant les primeres dècades del segle XIV es van difondre textos mèdico-alquímics que passaven sota el nom d'Arnau. Joan de Rocatalhada va poder llegir un escrit atribuït a Vilanova on es comparava la passió de Crist a la passió del mercuri. La llegenda, tercer punt, rep un impuls imparable quan el canonista Joan Andreu estampa en les seves *Additiones al Speculum* de Guillem Duran que el gran metge, teòleg i alquimista Arnau de Vilanova havia fet a Avinyó unes pecetes d'or que posava a examen dels experts. Després Bernat de Trèveris, Bernat de Grava, Chauzer i Cristina de Pisan van refermar-la.

La discussió s'anima pel fet que l'afer oferia flancs diversos. El més interessant de tots seria l'origen de la fama de l'Arnau alquimista a Avinyó, on l'hauria recollida Joan Andreu. Sobre això, Francesco Santi feia observar que Climent V es trobava davant una ofensiva brutal contra el seu predecessor Bonifaci VIII, acusat fins i tot d'invocar el diable; la fama d'Arnau com alquimista contribuïa a enterbolir les seves relacions amb Bonifaci i degradava la imatge d'aquell papa. Era, doncs, una fama interessada. Sebastià Giralt recordava que en la II Trobada Nicolas Weil-Parot havia disertat sobre el «segell del lleó» i la seva relació amb l'alquímia; en virtut de les seves conclusions quedava clar que no era possible establir cap relació entre l'ús terapèutic dels segells astrològics amb la transmutació o fabricació alquímica de l'or. Aquí Antoine Calvet va precisar que la recerca de l'or ha d'ésser considerada un dels primers objectius de l'alquímia, però aquesta no trigà a derivar cap a la recerca de l'*elixir*, una substància subtil que pogués tenir efectes terapèutics sobre el cos humà, i d'aquí venia el lligam entre medicina i alquímia. En relació amb l'ambient de la Cúria Romana durant els anys inicials del segle XIV, Josep Perarnau feia notar la tensió que s'hi detecta entre güelfs i gibelins, i el partit francès era gibel·lí. Per contra el redactor de la llista dels destinataris de les *Epistolae christini* continguda al ms. Borghesianus 205 posa el rei francès al capdavant de tots els altres noms. L'actitud antifrancesa és un ressò de les preses de posició de cadascú.

3. Lluís Cifuentes i Comamala centrava la seva aportació en la difusió de la imatge i del nom d'Arnau i de les seves obres, tant si eren autèntiques com espúries. En primer lloc es referia a la difusió en català d'una *Vida* d'Arnau, traduïa per Pere Miquel Carbonell del *Liber Chronicarum* de Hartmann Schedel (1440-1514), la font de la qual, segons Sebastià Giralt, era el *Chronicon* o *Summa historialis* d'Antonino da Firenze, i aquest va obtenir la informació a través de la *Nuova cronica* de l'historiador florentí Giovanni Villani (1308-1348), el qual era güelf. Arnau, súbdit d'un rei aragonès, havia d'ésser vist com a gibel·lí, i per això se subratllava el seu aspecte espiritual i àdhuc herètic. Una altra font de difusió de la figura d'Arnau i molt intensa són les traduccions en català de la seva obra mèdica: la traducció de Berenguer Sarriera del *Regimen sanitatis ad regem Aragonie*, la qual fou traduïda al seu torn dues vegades a l'hebreu (Cfr Eduard FELIU, *Les traduccions hebrees del Regiment de*

Sanitat d'Arnau de Vilanova, dins «Tamid», 6 [2006-2007], 45-141), i va córrer també en una traducció abreujada anònima, la qual fou traduïda encara en hebreu per Israel ben Iucef Caslarí. Segueixen la traducció anònima dels *Aphorismi de memoria* / *Aforismes de la conservació de la memòria*, i la traducció en català de la traducció que el mateix Arnau havia fet en llatí del *De medicinis simplicibus* d'Abu-s-Salt de Dènia, el *Libre de Albumesar de simples medecines*. No s'han conservat però han existit les traduccions catalanes de la *Practica summaria* i de l'*Antidotarium*. També foren traduïdes en català obres apòcrifes d'Arnau, com és ara el *Patit tractat per lo reverent mestra Arnau de Vilanova sobre lo regiment qui-s deu tenir en temps de hepidemie, ço és, en temps de pestilència* i el *Segon libre de regiment de sanitat compilat per lo dit mestre Arnau de Vilanova a instància del senyor rei d'Aragó*, que és una traducció al català del *Liber de conservanda sanitate* de Joan de Toledo. Finalment una altra via de difusió del nom i de les obres d'Arnau són les receptes i els receptaris.

En relació amb els temes esbossats per Cifuentes, Sebastià Giralt es preguntava per què Carbonell no feia cap referència a la catalanitat d'Arnau de Vilanova. Cifuentes responia que els mss. de Carbonell són compilacions, llibretes d'apunts, no obres de síntesi acabades i s'han de valorar com a tals. En relació amb les receptes que corren sota el nom d'Arnau, el professor Fernando Salmón feia la remarca que és prou difícil seguir l'itinerari de les receptes, almenys en el sentit que fa de mal dir si van de la Facultat de medicina cap al poble o si del poble arriben a la Facultat. Gil Sotres afegia que en les traduccions hebrees del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova s'hi incorporava una recepta que no és d'Arnau. En les obres autèntiques d'Arnau hi apareix el coriandre preparat. Les receptes poden provenir del món dels apotecaris. Però hi ha el cas de les *concordies*, on hi ha receptes oficials atribuïdes a Arnau i que no apareixen per res en les seves obres autèntiques. Per la seva banda, Michael McVaugh no exclou la possibilitat que hi hagi un receptari escrit per Arnau, perquè el rei Jaume II bé que li havia demanat. Finalment Josep Perarnau denunciava el caràcter «francès», és a dir, contrari, de la nota biogràfica de Schedel sobre Arnau.

I així arribava a la seva fi la sessió de treball del dia 7.

4. El dissabte dia 8 a les 9,30 començava la primera sessió de treball del dia. Hom acordà prèviament que prendrien la paraula tres dels participants i així el diàleg subseqüent en podria sortir enriquit. Començà el resum de la seva aportació Michael McVaugh, centrada en l'estudi de la producció mèdica dels cinc darrers anys de vida d'Arnau. La datació del *Speculum medicinae* vers la fi de la seva carrera és clara, perquè l'obra conté referències a molts dels seus treballs anteriors i un dels mss. que la transmet aporta una data precisa: El llibre era escrit l'any 1310 i el mestre Jaume Gil en tenia una còpia. Atès que entre 1301 i 1305 Arnau viatjava molt entre Catalunya i Avinyó, immers com estava en el debat teològic que ell mateix havia suscitat, sembla que aquest període no havia d'ésser massa propici a la reflexió científica. En canvi,

després del 1305 sembla més estabilitzat al sud de França, a Montpeller o a Marsella. A partir del 1309 reprendrà l'activitat i els viatges a Barcelona, Narbona, Messina, Roma, Avinyó, Almeria, altre cop Sicília, etc. Els anys 1306-1308, anys de silenci, semblen propicis a la concentració i a la reflexió que demana una obra llarga, organitzada amb cura i plena de citacions de literatura mèdica anterior (Galè, Avicenna). Sembla clar, d'altra banda que mentre escrivia el *Speculum medicinae* tenia altres projectes entre mans, un *Regimen sanitatis*, uns *Aphorismi de ingenio sanitatis*, que Paniagua identificava amb les *Medicationis parabola*, escrites uns anys abans a petició de Felip IV de França, una obra intitulada *De parte operativa*, conservada a Munic, cIm 7576, que segurament completava el *Speculum medicinae* entrant en matèria quirúrgica, i possiblement l'*Antidotarium*, que Arnau va deixar inacabat i algun deixeble seu va completar després de la seva mort, on es tracta de la preparació de les medecines, és a dir, de l'aspecte farmacèutic.

5. Fernando Salmón va llegir íntegrament la seva ponència, consagrada a l'estudi de la data de composició i al contingut del *De parte operativa*, de l'autenticitat del qual no creu que es pugui dubtar. També s'arreglera amb McVaugh per a situar la composició del *Speculum* entre 1306 i 1309 i, en conseqüència, la del *De parte operativa*, obra complementària del *Speculum*, s'hauria de situar en el mateix marc cronològic. En descriu el contingut, que s'estructura en cinc parts: 1) reflexió sobre la naturalesa de la medicina; 2) relació entre símptoma i malaltia; 3) semiologia de les malalties del cervell; 4) estudis nosològics; 5) les malalties mentals vistes com entitats clíniques distintes. La primera part exposa una doctrina que Arnau ja havia tocat en el tractat *De intentione medicorum*: l'estatut científic de la medicina tal com l'havia fixat Aristòtil en el llibre VII de la *Metafísica*, i el rol del metge en l'art de conservar la salut i de guarir-la quan es malmet. La segona part, confusa, fragmentària i sense estructura coherent, és difícil d'atribuir-la a Arnau. La tercera sembla més completa i encara no s'ha procedit a comparar les recomanacions terapèutiques que conté amb les que hi ha en d'altres obres indiscutiblement arnaldianes, com és ara el tractat *De consideratione operis medicinae sive de flebotomia*. La quarta part és la més teòrica de totes. Arnau hi toca la *frenesis*, la *litarquia*, les *lesiones cognitionis*, els sentits interns amb la justificació de la dignitat més gran de la *aestimatio*, l'*alienatio* amb els seus cinc tipus: *stultitia*, *mania*, *melancholia*, *heroyis* i *cicubus*; i s'acaba amb una discussió sobre alteracions com és ara *vertigen*, *schotomia* i *incubus*. Tota aquesta part segueix el *Canon* d'Avicenna, encara que no totes les malalties esmentades per Avicenna són analitzades en el *De parte operativa* i les que ho són no sempre són tractades de la mateixa manera que en el *Canon*. Sobre aquest punt manquen recerques específiques que ajudin a comprendre la lògica subjacent de la selecció que opera Arnau i de les seves reformulacions doctrinals. El mateix manuscrit que transmet el *De parte operativa* porta una nota marginal indicant que el tractat és incomplet. En les edicions renaixentistes, després de la discussió de l'*incubus*,

hi ha un capítol sobre el mal d'estòmac; encara no hi ha prou elements per afirmar que es tracta d'un fragment autèntic del *De parte operativa*, tot i que l'orientació pràctica del fragment és clara i presenta similituds amb la part dedicada als mals del cap.

6. Pedro Gil Sotres va resumir la seva aportació sobre els criteris d'autenticitat arnaldiana de l'*Antidotarium*, qüestió controvertida des de l'inici de les *AVOMO* i encara no resolta. Primer va esbossar un *status quaestionis*, des de la «I Trobada» fins a la proposta d'Antonio García Masegosa: pròleg arnaldia, receptes reescrites per Arnau a partir d'altres antidotaris, impossibilitat d'esbrinar el que és original d'Arnau, el que és tradició i el que és plagi, intervenció de Petrus Cellerrarii (Pere Sellerès) o d'un altre per a compilar l'edició, atribuir-la a Arnau i transmetre-la. Gil Sotres creu que l'obra és apòcrifa i que no s'hauria d'incloure en les *AVOMO*, per les raons que segueixen. En la segona part de la seva intervenció, Gil Sotres exposava que els onze capítols introductoris de l'*Antidotarium* han estat escrits a partir de la segona *summa* dels *Canones* del Pseudo-Mesue i del *Speculum Medicinae* d'Arnau. Les receptes (211 en els mss. *clarificati* i en l'incunable de València 1495, 190 en la família de mss. que van servir de base a les edicions generals, 188 en l'edició crítica) procedeixen de l'*Antidotarium Nicolai* (63%), de l'antidotari de Mesue (9%) i del de Razès (1,5%); queden 50 fórmules (26,5%) la procedència de les quals no ha estat identificada. En el suposat antidotari d'Arnau les receptes tenen un ordre diferent del que sol aparèixer en altres textos de farmàcia pràctica medieval (alfabètic, grups terapèutics, modes d'acció dels medicaments). I encara es pot observar una falta de coherència entre la pauta per ordenar els medicaments que es troba en els capítols introductoris de l'*Antidotarium Arnaldi* (trenta-dues formes medicamentoses) i l'ordenament en molts menys grups que es constata en la part dedicada a les receptes, que prové de l'*Antidotarium* de Mesue. D'altra banda en l'*Antidotarium Arnaldi* no hi ha ni un sol element conceptual referit a la farmàcia pràctica com els que Arnau fa servir en altres obres seves de farmàcia, els *Aphorismi de gradibus* i el *De simplicium*. Finalment, en la col·lecció de receptes hi ha terminologia pròpia dels escrits salernitans que no es troba en les obres autèntiques de Vilanova. Tornant sobre els capítols introductoris, Gil Sotres sosté que llur estil arnaldia prové de les cites textuales abundoses de dues obres arnaldianes autèntiques, el *Speculum* i la *Repetitio super Canonem Vita brevis*. També és cert que el *Speculum* no cita mai l'*Antidotarium*. Aquest, d'altra banda, comença amb l'incipit del *Liber de lege* hipocràtic, traduït per Niccolò da Reggio a Nàpols no abans del 1314, de manera que es pot suposar raonablement que Arnau mai no el va conèixer. El recurs a aquest llibre i a les cites d'obres arnaldianes autèntiques tenia com objectiu convertir en arnaldiana una obra que no era seva. En la tercera part, Gil Sotres feia referència a la boga que va tenir l'*Antidotarium* en la farmacopea catalano-aragonesa posterior. Consta que a la Barcelona de finals del segle XV la part teòrica de l'examen dels apotecaris ver-

sava sobre els cànons de Mesue i els d'Arnau de Vilanova. L'*Antidotarium Arnaldi* es troba sovint en els inventaris de les biblioteques de la Corona d'Aragó, en contrast amb l'absència de l'*Antidotarium Nicolai*. A València no hi va haver farmacoepa fins a principis del segle XVII, perquè l'*Antidotarium Arnaldi* la va suplir. Per a explicar aquesta boga i sobretot la dels capítols introductoris, Gil Sotres recordava la vinculació de l'apotecari Pere Jutge amb Arnau. Ambdós tenien vincles amb la casa reial i ambdós tenien les mateixes inquietuds espirituals. Pere Jutge és prou conegut com a difusor de les obres espirituals d'Arnau entre un públic laic. Es pot suposar que les afinitats espirituals entre el metge i l'apotecari fou el desencadenant de la redacció dels capítols introductoris de l'*Antidotari* i explicaria la difusió i l'autoritat de l'obra entre els apotecaris.

Tot seguit s'obrí el debat amb la intervenció del dr. Perarnau, per recordar que en el moment del procés de París, l'any 1300, Arnau era qualificat com «habitor Montispessulani», la qual cosa avalaria que els anys següents Arnau sojornaria a Montpeller. En relació amb les fonts prou variades detectades a l'*Antidotarium*, el dr. Cifuentes preguntava si en les seves obres mèdiques Arnau utilitzava material d'altri. El professor Gil Sotres responia que no; a més, quan Arnau cita Avicenna o se citava ell mateix, ho feia molt més *ad sensum* que no pas *ad litteram*. Arnau no compilava, ni el seu temperament antiescolàstic s'avenia amb la tècnica del comentari. En una paraula, no era home de regles.

Francesco Santi es demanava si era possible que un metge de la categoria d'Arnau de Vilanova no hagi escrit o fet escriure un *Antidotari* seu. Gil Sotres li responia que era perfectament possible, perquè un *Antidotari* és una obra teòrica de medicina pràctica, un manual per a l'apotecari. El metge s'ocupa de la teoria mèdica en relació amb els problemes de la salut, no en relació amb l'aspecte de confecció pràctica de les receptes, que és el camp de treball de l'apotecari.

En relació amb la cita del *Liber de lege* recollida al principi de l'*Antidotarium*, Francesco Santi recordava que Gerardo di Cremona coneix una traducció d'Averrois el mateix moment que surt. Si el *De lege* és del 1314, Arnau podia haver-lo conegut. Gil Sotres ho admetia, i corroborava que Arnau també citava Averrois immediatament després de la traducció, a finals del segle XIII.

Antoine Calvet intervenia per dir que la qüestió de l'*Antidotarium* i la seva autenticitat arnaldiana potser s'havia d'abordar tenint sempre molt en compte quin era l'estatut científic de la medicina. La medicina no era una ciència teòrica purament especulativa; d'alguna manera, com l'alquímia, la seva finalitat era envair, transgredir i intervenir el curs de la naturalesa. És per aquest biaix que l'*Antidotarium* podria ésser vist com una obra mèdica i això obriria una altra perspectiva a l'hora de discutir la seva autenticitat arnaldiana.

En una línia semblant, Joseph Ziegler feia notar que l'*Antidotarium* té un sentit mèdic teòric innegable, al costat d'un sentit operatiu i pràctic.

El dr. Cifuentes preguntava a Gil Sotres si l'*Antidotarium Nicolai* era realment poc utilitzat a la Corona d'Aragó. Gil Sotres responia que això és el que va sorprendre J.-P. Bénézet en el seu estudi sobre farmàcia i medicina a la Mediterrània occidental. Cifuentes replicava que Bénézet va examinar molta documentació, però no va poder veure-ho tot. Els inventaris *post mortem* són molt nombrosos. D'altra banda, caldria controlar bé la documentació dels gremis de València. Gil Sotres argumentava que per València era de doldre que no es coneguessin actes dels exàmens dels gremis, a diferència del que passava a Barcelona. Sense aquestes actes, és impossible saber quin era el contingut dels exàmens. El *Examen apothecariorum* de P. B. Matheu, acabat el 1497 i publicat el 1521, confirma les dades aportades pels arxius barcelonins.

Finalment Michael McVaugh prenia part en el debat. Comparteix els dubtes de Gil Sotres sobre l'autoria de l'*Antidotarium*, però creu que caldria aprofundir, si és possible, l'estudi dels elements que no l'acaben de convèncer pel que fa a la negació de l'autenticitat arnaldiana almenys parcial de l'obra. Aquests elements són: 1) Hi ha paral·lels textuals entre l'*Antidotarium* i el *Speculum medicinae*. 2) En l'*Antidotarium* també hi ha textos paral·lels de la *Repetitio super canonem Vita Brevis*, text arnaldia autèntic poc difós —se'n coneix un sol manuscrit—. 3) L'*Antidotarium* cita la *Practica* dels apotecaris de Montpeller, i això faria pensar en algun resident de Montpeller que hi tingués familiaritat. 4) La cita del *De lege* retrotrau l'*Antidotarium* a 1314; per tant, l'acosta molt als darrers temps de la vida d'Arnau de Vilanova. La qüestió resta oberta i, naturalment, en més d'una direcció. És difícil defensar l'autenticitat arnaldiana estricta de tot el text, no tant l'autenticitat d'alguna de les seves parts. I, a més, encara cal tenir en compte la possible intervenció dels seus deixebles en l'*Antidotarium* i llur habilitat o intenció de fer-ne un text que pogués passar per arnaldia.

A propòsit dels deixebles d'Arnau, el dr. Josep Perarnau tornava a evocar la figura de Pere Jutge, apotecari i identificat amb les idees espirituals d'Arnau. Es coneix l'inventari dels seus llibres, un inventari no inquisitorial, sinó testamentari, en el qual hom no hi troba al·lusions a llibres de medicina. I es preguntava si això podia significar que l'apotecari o almenys l'apotecari Pere Jutge era més aviat un simple venedor més que no pas un facultatiu en l'art de confeccionar les medecines. La pregunta de Perarnau era contestada per Cifuentes en sentit negatiu: l'apotecari català no era un venedor, ans un facultatiu, que havia de saber algunes coses i que passava un examen abans d'ésser habilitat per a exercir la professió.

7. Sebastià Giralt va resumir també la seva ponència sobre la *Practica summaria* d'Arnau de Vilanova, obra deliberadament sintètica, escrita en estil directe i senzill. És transmesa per 21 mss., on el text es bifurca en dues branques. La branca α , minoritària, té una dedicatòria a un innominat prior de Nîmes, amic d'Arnau. Tretze dels 18 mss. de la branca β (subdivisible en dos blocs) porten una dedicatòria a Climent V, que Giralt considera falsa. En l'in-

ventari *post mortem* dels béns d'Arnau hi consta una obra llatina amb l'incipit de la *Practica summaria*, «In dolore capitis», i un text català amb l'incipit «A persona que ha mal de texta», que podria ésser-ne la versió catalana feta en vida de l'autor. Que la *Practica summaria* és d'Arnau sembla innegable: Atribució en 18 dels 21 mss., el més antic escrit a Montpeller el 1340; al·lusió a la llengua parlada a Montpeller, dedicatòria al prior de Nimes; atribució a Arnau de Guiu de Chaulhac en la seva *Chirurgia magna*, acabada el 1363; recomanació del coriandre preparat, com en altres obres de medicina pràctica d'Arnau. La darrera part de l'obra té una tradició manuscrita molt complexa, amb l'afegit d'uns *experimenta* que varien d'un ms. a l'altre. En alguns mss. vénen després de l'explicit de la *practica summaria*. En d'altres hi són incorporats. No és pas impossible que algun hagi estat escrit per Arnau, però aquest punt s'ha d'acabar de dilucidar: Els *experimenta* vinculats a la *Practica summaria* no coincideixen amb els atribuïts a Arnau publicats fins ara i falta comprovar si hi ha cap relació amb la resta dels conservats en col·leccions conegudes, però encara no estudiades. Giralt oferia als participants a la «III Trobada» un text preliminar de l'edició crítica que prepara per a les AVOMO.

8. Joseph Ziegler, col·laborador de Sebastià Giralt en l'edició crítica de la *Practica summaria*, assenyalà quatre mss. que reporten la traducció en hebreu de l'obreta d'Arnau: Lió 15, Vat. 366, Florència, Laur. 88.36, Escorial G.III.20. Una versió breu és testimoniada per un ms. de Sant Petersburg. Ziegler ha estudiat el text del ms. de Florència i el ms. hebreu 288 de Munic, i presenta dues conclusions. La primera, per ratificar que hi ha una traducció en hebreu de la *Practica summaria*, incrustada a l'*Ars parva* hebrea més llarga que inclou a la vora de 200 afeccions i llur tractament. Dels primers 20 capítols de la *Practica* 19 són traduccions literals, encara que alguns capítols han estat substituïts per capítols afegits amb posterioritat. Els textos hebreus toquen aspectes mèdics preterits en l'obra d'Arnau, i alguns aspectes de l'obra d'aquest reben desenvolupaments ulteriors, de manera que el text hebreu ha inclòs material addicional possiblement provinent del *Breviarium Practicae* i encara d'altres fonts. Per això una de les qüestions plantejades davant l'amplitud del text hebreu és perquè la *Practica summaria* era tan relativament limitada. La segona conclusió esguarda la dedicatòria al rei Robert, suposadament Anjou, rei de Nàpols, que no es troba a cap dels mss. llatins, i la introducció del traductor, identificada per Moritz Steinschneider el 1893 com la introducció feta per Israel ben Joseph Caslarí per a la traducció en hebreu del *Regimen Sanitatis*, dada ratificada en l'edició crítica del *Regimen* al volum 10 de les AVOMO. Ziegler, en canvi, opina que si es fa abstracció del paràgraf que parla del rei de Barcelona i de l'al·lusió a Maimònides com autor de llibres en el camp mèdic, el text de la introducció s'adapta perfectament a l'esperit i a la temàtica de la *Practica summaria*. Com Arnau, té perfectament clara la distinció entre el coneixement teòric sobre la preservació de la salut i la pràctica curativa, que es basa en coneixements experimentals.

El debat conjunt sobre les dues intervencions no aportà elements de discussió pròpiament dits. Mc Vaugh i Francesco Santi van intervenir per insistir que és molt possible que la *Practica* hagi tingut més d'una redacció per part d'Arnau. En el capítol complicat dels *experimenta*, no deixa d'ésser sorprenent trobar-se amb textos ginecològics. La dedicatòria a Climent V és segurament espúria i no es pot excloure que del mateix vivent d'Arnau el text hagi tingut increments i canvis redaccionals. Gil Sotres remarcava que no és una obra mèdica teòrica, ans una obra pràctica que s'adreça a un públic no expert. Antoine Calvet preguntava si en el mss. considerat més antic, Erfurt, Amploniana 236, hi havia altres obres d'Arnau autèntiques o atribuïdes, i si el ms. era escrit per una sola o per mans diverses. Gibert va respondre-li que estava encara treballant en la descripció detallada del ms. i que totes aquestes qüestions hi serien tractades. El dr. Cifuentes opinava que aquesta mena de textos menors eren indicatius de la difusió de l'obra d'Arnau, i preguntava si, a part de la traducció en hebreu, només es coneixia la traducció catalana esmentada en l'inventari *post mortem* ja al·ludit. Aquesta pregunta quedà en l'aire, així com altres interrogants a propòsit del prior de Nimes, del qual avui no se sap ni qui era ni a quin institut religiós pertanyia. El qui signa aquestes ratlles va suggerir una ullada a l'obra i als apèndixs de l'*Histoire du Languedoc* de Vic i Vaissette i al repertori d'abadies, priorats i convents francesos de Cottineau, per veure si s'hi podia trobar alguna orientació.

9. Jaume Mensa va resumir la seva ponència, estudi minuciós de la sentència condemnatòria pronunciada a Tarragona pels inquisidors, comparant-la amb els textos d'Arnau que la condemna toca. Mirats tots els textos amb lupa, la sentència de Tarragona del 1316 sembla un cúmul d'incoherències; els inquisidors s'equivoquen repetidament, actuen a tota velocitat, no s'hi miren gaire a condemnar heretgies que poden passar per textos bíblics. Sobretot, es van posar en una matèria que Climent V havia reservat al judici de la Santa Seu. La majoria de tesis condemnades no es corresponen materialment amb textos d'Arnau: en són síntesis, conseqüències o tergiversacions. En realitat, els inquisidors el van condemnar perquè el volien condemnar. Per tant, ni des del punt de vista jurídic ni des del punt de vista doctrinal la sentència no era recta.

10. Josep Perarnau resumí la seva ponència sobre cronologia arnaldiana dels anys 1297-1305. Començava precisant que no es volia referir al tema de les dues ambaixades, sinó al de dos viatges d'Arnau a París en el si d'una ambaixada única sobre la qüestió de la Vall d'Aran, i que se centraria en els fets del 1299-1300, en la *Protestatio* de 1304 i en la *Protestatio* de Burdeus del 1305. Pel que fa a la primera qüestió, partia d'una dada indiscutible, la que un dels darrers actes protagonitzats per Arnau de Vilanova a París, el de la segona apel·lació al papa, que l'alliberava del procés inquisitorial al qual havia estat sotmès pel bisbat de París, era datat amb totes les lletres: «Anno

... millesimo trecentesimo», i donava dia i mes: «IIII idus octobris», és a dir 12 d'octubre del 1300, data confirmada per notari. Aquell dia s'acabava el procés inquisitorial de París. Quan havia començat? En un altre document notarial, escrit en el moment en què Arnau de Vilanova ja havia decidit «iter statim arripere et finem imponere legationi», també recordava que ja feia temps que havia decidit prendre comiat del rei de França «die sabbato mane post festum beati Thome». Hi pot haver altres sants de nom Tomàs, però només era «festum» la diada de sant Tomàs apòstol, com ho eren totes les diades dels altres apòstols. Amb això se separava netament dels punts de vista de McVaugh, donant per bones les dates que el P. Martí havia donat dels documents d'ACA, CRD, caixa 81, 1965, publicats a AST, XI (1935), 92, n. 7 i 8 (1299, octubre 18), i insistint que la clàusula «die sabbati mane post festum beati Thome» es podia prendre al peu de la lletra i s'havia de datar el 1299. Pel que fa a la segona qüestió, a part de precisar que el ms. Vat. Borgh. 205 fou redactat per un güelf després de l'Atemptat d'Anagni, el qual potser també seria l'autor del *Tractatus quidam ...* Pel que fa al tercer punt, la *Protestatio* de Burdeus planteja el problema perquè inclou tres tractats arnaldians més, que s'han d'afegir als onze esmentats en la *protestatio* de Perusa. Perarnau s'inclina a pensar que les tres obres esmentades a Burdeus (*De interpretatione nominis Tetragammaton*, *De semine scripturarum* i el *Corpus epistolarum christini*) havien estat abans preterides, perquè Arnau ja havia abandonat els principis doctrinals en què es basaven aquell opuscles. Per això, Perarnau proposa com a data de còpia del ms. Vat. lat. 3824 el pas del 1305 al 1306.

El debat se centrà, com era de preveure, en el primer punt, atès que els dos contraopinants coincidien en la Trobada. McVaugh va insistir que els dos documents del 18 d'octubre del 1299 no són d'aquest any, ans del 1300, com havia indicat el P. Martí en *Regesta de documents arnaldians coneguts* (EF, 47 [1935], 269-270), rectificant el que havia escrit a AST, XI (1935), 92-94. D'acord amb aquesta rectificació, tota la documentació sobre l'afer de l'ambaixada s'ha de situar l'any 1300, i aleshores els textos arnaldians que es refereixen a la seva detenció i a la discussió amb els teòlegs de París s'entenen millor que si cal posar la detenció el 1299 i la discussió a l'estiu-tardor del 1300. Perarnau insistí que la clàusula «sabbato mane post festum sancti Thomae» de la *Notificatio* només pot correspondre a l'any 1299. Per la seva banda, McVaugh va insistir que calia tenir en compte la rectificació del P. Martí pel que fa a la data de l'ambaixada i, en tot cas, buscar una altra sortida interpretativa als mots arnaldians de la *Notificatio*, com ja havia fet el mateix Perarnau en un primer accés a la problemàtica, proposant que hi hauria hagut un error en l'escriptura consistent a dir «post» per «ante». A més, el mes de desembre hi ha la festa de sant Tomàs apòstol (21) i la de sant Tomàs de Cantorbery (29), i això dóna possibilitats diverses. Francesco Santi va intervenir preguntant si totes les qüestions de cronologia implicades en el problema havien estat rigorosament controlades, i va remarcar que caldria veure en documentació oficial francesa si la trobada entre Arnau i el rei de França havia estat físicament possible a París

just abans del Nadal del 1299. Perarnau va rebatre que dels dos dies de sant Tomàs del mes de desembre, únicament el dia de sant Tomàs apòstol podia tenir la consideració de “festum”. D'altra banda, la proposta de substituir “post” per “ante” l'havia feta abans d'adonar-se que les actuacions de l'oficial de París constituïen l'inici d'un procés inquisitorial, i aquests tipus de processos ja és ben sabut que podien prescindir de qualsevol formalitat. Aquest element, l'excepcionalitat del procés al qual seria sotmès, convenç de la seqüència dels fets: Arnau hauria estat detingut el vespre abans del dia que tenia previst partir de París, a desgrat que aquell any tal dia fos l'endemà de Nadal.

11. Cosimo Reho va llegir la seva ponència sobre l'Anticrist en el *Gladius jugulans Thomatistas*. En una primera part, va esbossar el desplegament del tema de l'Anticrist en els Pares i en els teòlegs medievals: Hipòlit, Lactanci, Ticoni, Agustí, Jeroni, oracles sibil·lins, Adso, Rupert de Deutz, Honori d'Autun, Anselm de Havelberg, Odó de Frisinga, el poema *Ludus de Anticristo*, Hildegarda de Bingen. En una segona part, esbossava el pensament d'Arnau sobre la relació entre el creient i la veritat cristiana. En línia amb les condemnes del 1277, Arnau rebutja la contaminació de la veritat cristiana amb les especulacions de la filosofia greco-àrab i proposa la vivència a fons de la veritat de Crist; qui viu aquesta veritat pot rebre el carisma de la revelació i la profecia sobre els temps finals. Tomàs d'Aquino i els seus seguidors han pervertit la sublimitat del dogma amb la filosofia mundana. Contra els filòsofs i llurs subtilitats, Arnau oposa la quasi-paraula de les revelacions privades concedides al cristià piadós i caritatiu, que viu la veritat cristiana més que no la pensa. A través de l'anunci profètic de l'Anticrist, Arnau esdevé un reformador. Ara bé, lluny de confrontar-se amb els poders papal i reial, Arnau mira d'influir-hi.

En el debat, Antoine Calvet recordava que en el seu comentari als *Actes*, bo i referint-se al discurs de Pau a l'Areòpag, Pèire Joan Oliu ataca la filosofia grega i la considera l'avançada de l'Anticrist; la pregunta sorgeix tota sola: Quina era la relació entre Arnau i Pèire Joan? Reho contestà que la identitat de punts de vista no presuposava necessàriament una relació de coneixença, tot i que els dos autors es trobaven en el mateix camp. Santi s'estranyava que Reho no hagués parlat de Joaquim de Fiore a propòsit de l'Anticrist. Reho li deia que Arnau s'absté de parlar de Joaquim a causa de la sentència condemnatòria d'Anagni del 1302. Joan Botam evocà el novel·lista Umberto Eco i la plasmació de les lluites entre teologies diverses que va fer reviure a *Il nome della rosa*. Reho feia observar que justament en aquella novel·la s'hi mostra la transició des de la teologia monàstica a les teologies escolàstiques. Barbara Scavizzi s'interessà per l'origen del mot «thomatista», i preguntava si tenia alguna relació amb un altre mot inventat per Arnau, «christinus». Segons Reho, no són dos mots contraposats ni antagonics, entre d'altres raons perquè el mot «thomatista» en Arnau no té cap sentit pejoratiu, és equivalent al mot «tomista», perfectament corrent. Reforçant el no antagonisme dels dos mots, Joan Botam va recordar que alguns cristians orientals havien preferit ésser dits «jueus» més que no pas «cristians».

12. Francesco Santi va resumir la seva ponència. Primer feia un estat de la qüestió de les relacions entre Arnau de Vilanova i Berenguer Frédol, bisbe de Besiers, penitencier major i cardenal de Climent V. Una primera relació podria remuntar al cas d'Ermengol Blasi, nebot d'Arnau de Vilanova, quan els mestres de Montpeller no van voler doctorar-lo el 1290 i, en canvi, ho fou per imposició del bisbe de Maguelona, oncle de Frédol. La segona circumstància que els relaciona és la lletra d'Arnau a Jaume II comunicant-li l'absolució cautelar de Gombau de Pilis (1305). Berenguer Fredoli fou filo-espiritual, sota Climent V i àdhuc sota Joan XXII. Els anys de la seva maduresa va participar en la confecció del *Liber Sextus Decretalium* de Bonifaci VIII, els mateixos anys que Arnau era metge papal. Berenguer tenia cura dels interessos del rei de França, Arnau dels de Jaume II, en un moment que les monarquies nacionals emergents buscaven un equilibri amb el papa. Frédol és l'autor probable del confessional *In primis debet sacerdos*, en el qual s'hi reflecteix un coneixement precís dels resultats de la medicina docta i dels metges pràctics entorn de la problemàtica sexual; és possible de fer una lectura paral·lela de l'obra atribuïda a Frédol i d'obres mèdiques atribuïdes a Arnau: *Compilatio de conceptione*, *Breviarium practicae*, *De ornatu mulierum*, *Antidotarium*. Un segon text de Fredol, el *De absolute ad cautelam*, que potser és un *consilium*, exposa que és possible demanar l'absolució cautelar en tots aquells casos que es pot dubtar que hi hagi hagut sentència d'excomunió, sigui per la legitimitat del jutge, sigui per una apel·lació legítima, sigui per l'absència de les formalitats jurídiques requerides en una determinada enquesta judicial. L'argumentació meticulosa de Frédol a favor de la possibilitat d'una *absolutio ad cautelam* s'aplicava al cas d'Arnau, quan l'octubre del 1300 insistia a declarar la seva confessió davant els inquisidors en matèria de fe com a no vàlida i apel·lava directament al papa. La doctrina i pràctica de l'*absolutio ad cautelam* Frédol la va aplicar anys a venir (Gombau de Pilis), fins i tot en el cas de Bernat Délicieux, en el qual va obtenir una solució de compromís. Quan Arnau dirà a la *Lliçó de Narbona* que els reis estan obligats a fer estudiar el dret canònic per poder retopar els clergues que promouen judicis amb la intenció secreta de guanyar diners (fiances exorbitants!), és molt possible que Arnau tingui presents els esforços de Berenguer Frédol per limitar els estralls socials, fins i tot diplomàtics, que era capaç de produir la Inquisició. Finalment, quan el rei de França intentarà que Climent V obri procés a Bonifaci VIII, el papa tornarà a utilitzar l'invent de Frédol, l'*absolutio ad cautelam*, proposant-la als cavallers francesos que van intervenir en l'atemptat d'Anagni, com l'havia proposada per a Gombau de Pilis, lector d'Arnau i per això mateix herètic; justament aquesta era l'acusació que els francesos regiraven contra Bonifaci VIII a propòsit d'Arnau de Vilanova: el papa Caetani hauria aprovat en l'obra d'Arnau tot el que els mestres de París hi havien condemnat. Climent V no podia admetre la pressió del rei de França contra el seu predecessor, i en aquest context s'esdevenia la *Praesentatio Burdigaliae* del 25 d'agost del 1305. La Cúria s'afanyava a defensar Arnau, per evitar l'acusació d'heretgia contra Bonifaci VIII.

Les escasses intervencions posteriors van posar en relleu l'interès d'aprofundir en la figura de Berenguer Fredol i de prosseguir l'estudi de tots aquells que d'una manera o altra van tenir relació directa i indirecta amb Arnau de Vilanova, vista la fecunditat de la proposta de Santi i els angles múltiples des dels quals la biografia d'Arnau pot ésser investigada.

El dia 9 d'octubre al matí reprenia la sessió.

13. Barbara Scavizzi llegí un resum de la seva ponència. En una primera part examinava els criteris pels quals Annelise Maier s'havia pronunciat a favor de veure en el ms. Borgh. 205 de la BAV un còdex privat d'Arnau amb autògrafs. Un copista (B1) hauria escrit el text i algunes glosses marginals, una altra mà (B2) seria responsable d'altres glosses, notes interliniars i marginals a l'*Oraculum Cyrilli* i a les obres d'Arnau de Vilanova. Que les segones fossin d'Arnau, Maier ho deduïa del fet que al fol. 105v B2 completava una frase que havia quedat penjada, degut a la manca d'espai. Al mateix temps, Maier remarcava que el ms. Borgh. 205 tenia una relació molt precisa amb el ms. Vat. lat. 3824 (V): Borgh 205 contenia la primera i la segona redacció dels escrits arnaldians (B1 i B2), Vat. lat. 3824 contenia la tercera, perquè incorporava el text (B1) i les addicions marginals (B2) del Borgh. 205. Un examen particularitzat de les intervencions de B2 en el ms. Borgh. 205 demostra, per començar, que no totes les correccions i addicions marginals de B2 han passat a V, i que alguna lliçó errònia de B1 no ha estat corregida per B2. A més, el *Tractatus epistolarum christini*, seguit de dotze lletres adreçades per Arnau entre la fi del 1301 i mitjan 1302 a institucions religioses, prelats i sobirans per acompanyar la tramesa del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, presenta en el Borgh. una tretzena lletra, adreçada a Bartomeu Montaner, la qual cosa és un obstacle seriós perquè es pugui considerar com a manuscrit idiògraf. Més encara, la lletra adreçada al rei de França, posada al darrera de totes les altres, indica que l'organitzador de l'aplec era hostil al rei francès; és difícil admetre que Arnau, alliberat de la presó no feia gaire per Felip IV de França, se li hagués contraposat tan obertament. En una paraula: Hi ha raons convinents per excloure que el projecte del Borgh. 205 pugui remuntar a Arnau de Vilanova i, en conseqüència, que ell mateix l'hagués glossat o corregit. L'aplec arnaldia del Borgh. podria haver-se originat en ambients pròxims a la Cúria, que haurien pogut aprofitar els tractats que li havia rampinyat Benet XI. O en ambients espirituals i beguins, d'on van sortir obres com el *Liber de Flore* i el *Tractatus quidam ubi respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*, clarament reivindicadors de la figura i de les idees d'Arnau. Després de preguntar-se si l'autor del *Tractatus quidam* no podria ésser l'organitzador del Borgh. 205, observa que, fos qui fos, havia de tenir relacions estretes amb Arnau, perquè va poder aplegar obres arnaldianes encara no definitives.

Perarnau inicià el debat preguntant si seria mai possible saber si el copista de l'*Oraculum Cyrilli* del Borgh. 205 era el mateix que havia copiat en el mateix ms. els textos arnaldians.

Scavizzi li va respondre que era la mateixa mà, bo i assenyalant la necessitat de comparar atentament l'escriptura del Borgh. 205 amb la del Vat. lat. 3824, i les lletres als templaris, que semblen d'una mà jove. Amb una reserva: la paleografia sola, sense la filologia, mai no és probatòria.

Francesco Santi va preguntar què s'entén per *scriptorium* quan es parla d'un *scriptorium* d'Arnau.

Scavizzi va respondre que més aviat caldria parlar d'*scriptores* més que no pas de *scriptorium*. Jaume Conesa n'és un, se li digui com se li hagi de dir. El Borgh. 205 documenta el treball d'un *scriptor* pròxim a Arnau, que corregeix o enriqueix un text arnaldià cometent badades (B2). Per no parlar del *scriptorium* de Pere Judge, des del qual es difonien textos per als beguins.

El professor Lluís Cifuentes expressà el seu convenciment que l'estudi dels *scriptoria* d'autor és un tema candent, per exemple, en el cas de Lull.

Perarnau: I en el cas d'Arnau de Vilanova, li van robar mss. a ell i ell va organitzar una operació d'espionatge per obtenir l'obra que Martín d'Ateca havia escrit contra les seves idees.

McVaugh: La producció dels manuscrits mèdics d'Arnau té la mateixa dinàmica? Els escrits mèdics neixen en una institució: la universitat. Els escrits espirituals neixen en un altre ambient, i Arnau de Vilanova es preocupa de fer-ne la difusió.

Francesco Santi remarca que a vegades una obra és requerida per un usuari o client, com el cas de Climent V que volia tenir la *Practica* i envià pergamí i escriptura a Arnau de Vilanova. Aquesta pràctica era normal entre gent adinerada. En canvi, la lletra d'Arnau a Bartomeua Muntaner, en tant que lletra a una dona, és un fet excepcional.

Scavizzi va tornar a intervenir per a precisar que la datació del Borgh. 205 no es pot donar amb garanties, si abans hom no ha fixat bé la posició del text de l'*Oraculum Cyrilli* en el stemma d'aquesta obra. D'altra banda, caldria aclarir qui és Bartomeua Muntaner. La lletra que li adreça Arnau és de ca. 1304, després d'una segona estada a la presó, i de contingut densament espiritual.

Perarnau aclareix que almenys se sap que Bartomeua Muntaner no era «soror»; i opina que un altre problema no aclarit és que la llista d'obres espirituals d'Arnau que dona el *Tractatus quidam* en conté algunes que després no passen al Borgh.

Jaume Mensa respon que algunes d'aquestes obres són posteriors al 1305, com és ara un *Tractatus de caritate*.

Antoine Calvet traslladava el debat cap al món dels mss. alquímics pseudo-arnaldians. En general, deia, creixen per acumulació de notes marginals. Sense edicions crítiques fiables, és impossible distingir els nuclis originaris del que s'hi va afegint. Dels dos mss. que transmeten els grans textos alquímics de l'Edat Mitjana, l'un, el de Palerm, és sicilià, fou escrit per Domenico da Bologna, empra italianismes i és del segle XIV. L'altre, el de París, és del segle XIII. Per ara no és possible ajustar més les dates amb garantia.

Francesco Santi observa que en el ms. de Palerm hi ha el primer cas d'atribució d'una obra alquímica a Arnau de Vilanova. Si el ms. és del XIV, és prou primerenca; per això seria interessant poder precisar millor la data d'escriptura del ms.

Antoine Calvet responia que el fet que hom atribueixi una obra d'alquímia a Arnau en el ms. panormità pot estar relacionat amb el pas d'Arnau per Sicília. Però la datació precisa del ms panormità no és resolta. El ms. és del 1350. Suposa que sant Tomàs ja és sant; per tant, una mà podria haver-lo escrit a partir del 1323. Però en el seu conjunt és del 1350.

Gil-Sotres va desviar el debat cap a l'atribució de les obres mèdiques d'Arnau. L'atribució de l'*Antidotari* a Arnau de Vilanova és antiga. Ni tampoc no hi ha separació entre les parts «arnaldianes» i les receptes. En alguns mss., al costat d'obres atribuïdes a Arnau que avui no reconeixem com autèntiques, n'hi ha d'altres d'autèntiques. La impressió és que des del punt de vista codicològic no hi ha ni grans informacions ni desviacions importants.

I cloent ja el debat, Barbara Scavizzi va fer notar que el Vat. lat. 3824 porta una subscripció que el relaciona amb Montpeller. Caldria investigar si a Montpeller no hi havia també una mena d'oficina divulgadora dels mss. mèdics i espirituals d'Arnau de Vilanova.

14. Fabio Troncarelli no va poder assistir a la «III Trobada», raó per la qual la seva ponència fou distribuïda als participants, sense que n'hi hagués presentació ni debat.

Finalment Sebastià Giralt va fer la presentació del Corpus Digital Arnaldia, iniciativa en curs de desenvolupament a la UB, per a confeccionar una base de dades àmplia sobre mss. i edicions arnaldianes com a suport per a futures edicions. I aquí es donà per acabada la «III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova».

V. APÈNDIX

Pel seu interès intrínsec i atesa la relació històrica entre Arnau de Vilanova, el rei Pere II i la reina Blanca d'Anjou, es publica ací el text tramès per la sra. Marina Miquel i Vives a propòsit de l'estudi de les despulles dels rei i reina esmentats, conservades al monestir de Santes Creus.

JOAN E. GARCIA BIOSCA,
MARINA MIQUEL I CARMÉ SUBIRANAS¹

NOTÍCIES DE PERE EL GRAN I BLANCA D'ANJOU,
EL REI I LA REINA TRACTATS PER ARNAU DE VILANOVA

1. EL PROJECTE DE RECERCA AL PANTEÓ REIAL DEL MONESTIR DE SANTES CREUS

L'any 2009, en el marc del 850è aniversari de la fundació del Reial Monestir de Santes Creus que s'havia de commemorar l'any 2010, el Museu d'Història de Catalunya va plantejar com a objectiu estratègic la restauració escultòrica del panteó reial de Santes Creus. Aquesta actuació tenia com a objectiu resoldre les condicions deficientes de conservació en les quals es trobaven les tombes i al mateix temps singularitzar el paper de l'abadia dins la història de Catalunya com a panteó reial de la Corona d'Aragó. En aquest sentit, cal recordar, que el panteó reial de Santes Creus, concebut i planificat pel rei Jaume II el Just entre els anys 1291 i 1316 per tal d'acollir honoríficament les despulles del seu pare Pere II el Gran, les seves pròpies així com les de la seva esposa, la reina Blanca d'Anjou, és l'únic monument funerari dels reis de la Corona d'Aragó que ha arribat fins als nostres dies intacte. Som davant, també, de les primeres tombes reials bastides en estil gòtic a la Corona d'Aragó i les úniques que s'han conservat íntegrament fins a l'actualitat.²

1. El projecte d'estudi de les tombes reials del monestir de Santes Creus ha estat realitzat per un equip pluridisciplinar, format per un gran nombre de professionals de diverses disciplines, la menció dels quals es fa impossible de referenciar en l'article present. Malgrat això, volem deixar constància que els resultats que es presenten en aquest redactat són fruit del treball interdisciplinari de tots els equips.

2. El panteó reial de Poblet fou completament destruït després de l'exclaustració de 1835 i reconstruït durant els anys quaranta del segle XX per l'escultor Frederic Marés.

Durant el procés de redacció del projecte de restauració, les dades històriques documentals referents a les primeres tasques de salvaguarda del panteó reial a mitjan segle XIX semblaven indicar que, mentre la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou havia estat objecte d'espoli de les restes reials i d'una important destrucció escultòrica l'any 1836, la tomba del rei Pere II el Gran no va patir la fúria de la primera Guerra carlina.³ Davant aquestes dades, es considerà convenient determinar si efectivament la tomba de Pere II el Gran es trobava intacta, tal i com afirmava B. Hernández Sanahuja, membre de la Comisión Provincial de Monumentos de Tarragona, i director de les primeres obres de restauració del monestir de Santes Creus l'any 1857, així com el grau d'alteració de les restes del sepulcre de Jaume II i Blanca d'Anjou. Amb aquest objectiu, el dia 27 de juliol del 2009 es va realitzar una videoendoscòpia de l'interior d'ambdues tombes. En el cas de la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou, la videoendoscòpia va determinar l'existència de restes òssies sense connexió anatòmica i alterades per la presència d'altres elements, mentre que en el cas de la tomba de Pere II el Gran es va fer manifest que, tal i com afirmava B. Hernández. Sanahuja, el cos del rei es troba intacte dins el sepulcre.

La localització íntegra del fardell funerari del rei Pere II va ser valorat pel Museu d'Història de Catalunya i el Departament de Cultura com d'un interès científic de primer ordre, atès que es tractava d'un fet excepcional: la primera i única oportunitat d'estudiar científicament les característiques antropològiques d'un rei, així com el ritual funerari emprat en el seboliment de monarques de la Corona d'Aragó a finals del segle XIII – principi segle XIV, pràctica de la qual no es conserva documentació escrita.⁴

Així doncs, en paral·lel al projecte de restauració del panteó reial, el Departament de Cultura va endegar un projecte integral de recerca científica que tenia com a objectius generals l'estudi dels rituals funeraris que envoltaren la mort i enterrament del rei Pere II el Gran i de la reina Blanca d'Anjou, l'estudi antropològic i paleopatològic dels cossos dels monarques, així com l'estudi dels diferents elements de l'aixovar funerari.⁵ El projecte d'estudi, coordinat pel Museu d'Història de Catalunya, i planificat en el seu desenvolupament metodològic

3. HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. (1886). *Historia del Real Monasterio de SS. Creus; su fundación, progresos, ruina y restauraciones verificadas hasta el presente*. Tarragona: Vda. Tort e Hijos. AA.VV. (2008). *Santes Creus. De monestir a monument 1821-1921*. Catàleg de l'exposició. Museu d'Història de Catalunya.

4. Les escasses dades documentals contemporànies a l'enterrament de Pere II el Gran i Jaume II i Blanca d'Anjou es troben al *Llibre del rei en Pere*, de Bernat Desclot, i a la *Crònica* de Ramon Muntaner.

5. Inicialment només preveia l'estudi de les restes documentades a la tomba de Pere II el Gran. Durant el procés de restauració de la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou, es va fer evident l'entitat i interès de les restes contingudes al seu interior, que van poder ser atribuïdes en la seva pràctica totalitat a la reina. Per aquest motiu, es va procedir a ampliar el projecte de recerca, incloent també l'estudi de la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou.

com un projecte arqueològic, ha estat portat a terme per un equip pluridisciplinar, format per un gran nombre de professionals de diverses disciplines, adscrits a centres de recerca públics, universitats i empreses privades.⁶

L'obertura de les tombes i l'estudi de les restes es va dur a terme entre el novembre de 2009 i el maig de 2010, en paral·lel a les tasques de restauració escultòrica del panteó reial.⁷ Finalitzada la fase de treball de camp i fins a l'actualitat, els diferents equips han avançat de forma evident en els respectius estudis, que es troben en la seva fase final d'elaboració. En el present article es presenten, doncs, els resultats en l'estat actual de la recerca, i per tant, no es poden considerar com a definitius.⁸

Figura 1

Obertura de la tomba del rei Pere II el Gran el gener de 2010.

© CRBM (Carles Aymeric – Ramon Maroto).

6. El projecte de recerca ha estat concebut i elaborat per Joan E. Garcia Biosca, Marina Miquel i Carme Subiranas. A falta de paral·lels a Catalunya i l'estat espanyol, la planificació d'objectius i metodologia així com la configuració de l'equip científic es basaren en l'anàlisi de projectes similars portats a terme els darrers anys a Itàlia i França.

7. El 26 de gener de 2010 es va portar a terme la primera obertura de les tombes. L'observació de l'estat de conservació de les restes va fer palès la viabilitat de portar a terme el seu estudi en un entorn científic adequat. Amb aquest objectiu el 19 de març les restes van ser traslladades a un laboratori del Centre de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya. El 10 de maig, un cop finalitzats els estudis de treball de camp, es va procedir a restituir-les a les respectives tombes.

8. El projecte de recerca ha contemplat també una revisió exhaustiva de les fonts documentals. Els resultats d'aquest estudi, portat a terme per Ramon Sarobe, amb la col·laboració d'Stefano M. Cingolani, Anna de Sandoval i Josep M. Vila, només s'inclouen parcialment en el present article.

2. EL PANTEÓ REIAL DE SANTES CREUS

El Panteó Reial de Santes Creus, format per les tombes de Pere II el Gran i Jaume II el Just i Blanca d'Anjou, constitueix una obra artística cabdal de la propaganda política de la Corona d'Aragó i reflecteix les transformacions que experimenta la imatge pública de l'estat i el seu sobirà durant la generació que visqué el trànsit entre els segles XIII i XIV. Ideat per Jaume II el Just com el primer panteó del casal d'Aragó-Barcelona, fou construït entre 1291 i 1316.

L'anàlisi arquitectònica de les dues tombes evidencia enormes contrastos entre les formes i aspiracions que es manifesten en la tomba que Jaume II va fer construir per al seu pare i les que s'atribueix en el propi sepulcre. Així, mentre la tomba de Pere II el Gran combina elements relacionats amb les tombes imperials sicilianes i l'estil gòtic representat per la França del rei sant Lluís IX, el doble sepulcre de Jaume II i Blanca d'Anjou és més modest en el seu missatge i s'inspira totalment en la tradició funerària de la casa reial de França.

Pere II va disposar en el seu testament (1282) que el seu cos rebés una sepultura «decent i honorífica» al monestir de Santes Creus. Segons el cronista Bernat Desclot, primerament va ser enterrat davant l'altar major de la seva església. Per honorar la grandesa del seu pare i convertir la seva memòria en un instrument de propaganda política al servei de la dinastia catalana, el seu fill Jaume II, el Just, va decidir dedicar-li un monument funeràri que fes justícia a la seva figura. Amb aquest objectiu, va fer traslladar de Sicília a Santes Creus una magnífica banyera de pòrfir d'època baix-imperial, que hauria de servir de sepultura. La inspiració de Jaume II per al disseny de la tomba provenia del seu coneixement del panteó dels reis sicilians a la catedral de Cefalú i Palerm, i especialment de dues dels seus avantpassats materns, els emperadors Enric VI i Frederic II de Hohenstaufen, enterrats en dos sarcòfags de pòrfir. En aquest sentit, la reutilització de banyeres o *alvei* romans de pòrfir ha estat un tret característic de la cultura funerària del baix-imperi i del món bizantí que varen reprendre tant els emperadors carolingis com, més tard, els papes de Roma. A banda dels papes, només alguns sobirans sicilians de la família dels Hohenstaufen varen recórrer a aquest tipus de contenidors funerals, entre els quals destaca especialment Frederic II, avi de l'esposa de Pere II el Gran, Constança de Sicília⁹ Així, doncs, la tomba de Pere II el Gran s'insereix clarament dins d'aquesta tradició imperial, siciliana i gibel·lina, i constitueix un veritable manifest polític: en enllaçar familiarment i de manera simbòlica amb els darrers emperadors de la casa de Suàbia, els reis catalano-

9. DEER, J. (1959). *The Dynastic Porphyry Tombs of the Norman Period in Sicily*. Dumbarton Oaks Studies 5, Cambridge University Press.

aragonesos es posicionen en el centre mateix del gran conflicte europeu que enfrontava en aquell moment l'Imperi Germànic amb el Papat i França.

Figura 2

El cos del rei Pere II el Gran fou traslladat a la seva sepultura definitiva l'any 1302, constituïda per una banyera de pòrfir d'època baix-imperial. © MHC(Pepo Segura).

El 1291, Jaume II, rei de la Corona d'Aragó a la mort del seu germà Alfons, va encarregar la construcció de la nova tomba del seu pare al mestre Bartomeu de Girona, que des del 1277 treballava a la catedral de Tarragona. També hi van participar el picapedrer Guillem d'Orenga i els pintors Gil, Pere Sanç i Andreu de la Torre. En la part superior de la banyera de pòrfir, que actua de sepulcre del rei Pere II el Gran, se situa un temple, un cos archi-

rectònic esculpit amb imatges dels apòstols, de sants i de la Mare de Déu; setze figures que s'allotgen als espais entre arquets gòtics trevolats que decoren el temple exteriorment. El temple és cobert per una tapa a manera de sarcòfag, culminat amb un pinacle o agulla que s'eleva des del centre de la coberta.

El sepulcre descansa sobre el llom llarg de dos lleons de dolòmia blanca i tot el conjunt resta a l'aixopluc d'un baldaquí o d'un dosser d'estil gòtic. Tant el baldaquí com el temple han conservat la seva policromia original. En aquest sentit, els estudis analítics portats a terme en el marc del projecte de restauració han posat de manifest que originàriament l'urna, els capitells i la volta del temple estaven decorats, a més de làmines d'or, amb làmines de plata, avui dia no apreciables a causa del seu ennegriment irreversible. Aquest fet permet considerar el treball de policromia del taller d'Andreu de la Torre com una obra extraordinària, sense paral·lels en aquesta època.

Pel que fa a la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou, la inesperada mort de la reina l'octubre de 1310, requerí un enterrament provisional realitzat al mateix monestir de Santes Creus, en un sarcòfag de característiques desconegudes però del qual es conserven referències documentals de la seva construcció. Dos anys després de la seva mort, el 1312, Jaume II encarregà la construcció de la tomba al mestre constructor barceloní Bertran de Riquer i a l'escultor lleidatà Pere de Prenafeta. La intenció era construir un mausoleu semblant al del rei Pere II, a l'altre costat del creuer, amb el sepulcre a l'interior d'un dosser d'estil gòtic i de proporcions també similars a les del monument funerari del rei.

El nou mausoleu està constituït, per una urna, receptacle envoltat per arquets ogivals trevolats amb decoració de traceria i, entre altres elements, amb un seguit de pinacles que neixen en la confluència d'aquests arquets. El sepulcre fou cobert per una tapa a dues aigües que, inspirada en el model ideat per Lluís IX de França —en organitzar el panteó reial de Saint-Denis de París—, incorporà les imatges jacentes i en ple volum dels sobirans.

Amb tota seguretat la figura jacent de la reina Blanca fou obrada per Francesc de Montflorit, mentre que l'autoria de la de Jaume II ha despertat més dubtes. Ambdós jacentes vesteixen la cogulla del Císter, amb la testa coronada. Els reis eren vetllats, vora el coixí on descansa el seu cap, per figures d'àngels. Als peus del rei hi ha un lleó, símbol del poder i de la força, i als de la reina, un parell de gossets, amb clara al·lusió a la fidelitat i a la lleialtat. En el centre de la tapa, entre les dues imatges reials, s'eleva un pinacle. Pel que fa al baldaquí que emmarca la tomba, el seu treball escultòric s'atribueix al mestre Pere de Bonull.

L'any 1316, sis anys després de la seva mort, un cop acabat el nou mausoleu encarregat per Jaume II, la reina fou traslladada a la nova tomba. Així doncs, es tracta, com el cas de Pere II el Gran, d'un enterrament secundari, que en aquest cas, però, fou víctima d'un seriós espoli l'any 1836, durant la primera Guerra Carlina.

Figura 3
Tomba de Jaume II el Just i Blanca
d'Anjou, construïda entre 1312-1316.
© MHC (Pepo Segura).

Els treballs de restauració han posat de manifest la inexistència de restes de policromia gòtica i l'extraordinària conservació i netedat de la superfície de la pedra tallada, amb les traces ben definides de les eines de l'escultor, dades que permeten concloure que es tracta d'una obra inacabada, atès que no es va portar a terme el policromat de les estructures, fet completament inusual per a l'època.

3. ESTUDI DE LES RESTES DE PERE II EL GRAN I BLANCA D'ANJOU

3.1. *Pere II el Gran*

Les restes intactes del cos del rei Pere el Gran (1240-1285) reposaven dins el sepulcre-banyera de pòrfir, ocupant la part central de la banyera. Estaven disposades sobre dues posts de fusta de noguera, de 2cm de gruix cadascuna. L'existència d'un doble llit de fusta es relaciona indubtablement amb el caràc-

ter secundari de l'enterrament, succeït disset anys després (1302) i també amb el reaprofitament de part del taüt on fou enterrat per primer cop l'any 1285.

La part cranial de cadascuna de les fustes estava retallada en el seu angle dret així com la part associada als peus. Aquest retall es relaciona indiscutiblement amb la necessitat d'adaptar les fustes a les dimensions de la banyera. La deformació de la post com a conseqüència del pas del temps i la humitat existent a l'interior del sarcòfag, feia que les restes del rei adoptessin una posició arquejada, de manera que cap i extremitats inferiors quedaven a un nivell superior respecte al tronc.

Les restes es trobaven parcialment momificades i esqueletitzades, i estaven recobertes per diversos tèxtils, l'estudi dels quals ha permès relacionar-los amb els diversos processos d'enterrament.

El cos estava articulat en decúbit supí, amb extensió d'ambdues extremitats inferiors, braços paral·lels al tòrax, semiflexió de colzes, i pronació d'avantbraços reposats sobre la part inferior de tòrax, amb l'avantbraç dret per sobre de l'esquerre. El crani es trobava en rotació esquerre. L'anàlisi del sistema dental indica que mantenia tota la dentició en morir, exceptuant la mola inferior esquerre. Els peus es trobaven desarticulats anatòmicament de la tíbia i el peroné i recol·locats a nivell dels genolls en una posició semi-articulada. Aquest fet és coherent amb una manipulació secundària d'aquesta part anatòmica quan encara es preservaven teixits tous prou consistents com per poder traslladar o resituar els peus sense que es desarticulessin de forma completa. La posició dels peus cal doncs relacionar-la amb el canvi de sepulcre del rei, produït 17 anys després de la seva mort i la necessitat d'encabir el cos (en estat de dessecació) dins el nou sepulcre banyera, un espai de dimensions no adaptades a les mesures del rei.

Figura 4

Fardell funerari del rei Pere II el Gran. © CRBM (Carles Aymeric – Ramon Maroto).

*Sobre la persona del rei*¹⁰

El rei Pere el Gran, pertany al llinatge mitocondrial H, el tipus d'ADN més freqüent a Europa en l'actualitat. Es pot afirmar que tenia una cara allargada i una maloclusió de classe III d'Angle, combinada amb un prognatisme mandibular i mossegada creuada de tota l'arcada, la qual cosa es tradueix en una morfologia bífida en la qual el maxil·lar inferior és més prominent. Pel que fa a l'aparença física, el rei Pere era un home de tipologia alta, d'entre 175-180 cm, una alçada destacable si la comparem amb l'alçada mitjana d'altres estudis sobre homes de l'època. Quant a la morfologia òssia val a dir que no es troben signes ni relleus d'activitat muscular forta a les extremitats superiors i inferiors; tampoc presenten remodelació diafisària. Es tracta d'ossos amb diàfisis arrodonides, sense aplanaments transversals ni anteroposteriors. D'altra banda, les modificacions òssies de tipus degeneratiu que mostra, per exemple a l'articulació clavícula-esternal, alguns cossos vertebrals i als genolls, són signes lleugers i habituals en individus de la seva edat. L'osteofitosis i porositat bilateral a les caretes costovertebrals dorsals altes poden ser un marcador de determinades feines o hàbits.

Alimentació

Les fonts històriques de l'època permeten intuir alguns aspectes sobre la dieta de la cort de Pere el Gran, una documentació que, al costat de les anàlisis realitzades sobre les restes del rei, permet interpretar la dieta i les característiques de l'alimentació de la cort de l'època. Cal recordar la singularitat del personatge objecte d'estudi, un individu de màxim nivell social, amb un nivell de vida privilegiat, els costums i hàbits del qual no són en cap cas comparables amb la majoria de la població contemporània.

Segons aquestes fonts, l'alimentació variava entre èpoques de pau i de guerra i lògicament en aquest últim cas era sempre menys variada i més fonamentada en cereals, carns salades, peix sec i vi.

Els detalls dels anys 1260-1262 dels llibres de comptes de l'infant descriuen menses de carn de moltó almenys un cop al dia, o vaca o cabrit, tot cuinat a l'ast. Poc porc fresc, sobretot cansalada per acompanyar les cols. Moltes aus, tant gallines, com tórtres com altres aus caçades (oques o perdius). Escasses semblen les entranyes, mentre el cap de moltó només apareix per sopar. Sovint es menjava peix, sobretot per sopar. Majoritàriament era peix de riu, si es menjava fresc; de peix assecat tenim testimoniats congres, lluç, aren-

10. L'estudi antropològic i forense ha estat portat a terme pel Grup de Recerca en Osteobiografia Evolutiva de la UAB, dirigit per la Dra. Assumpció Malgosa.

gues i «balena». En el cas de guisats es feien servir verdures, fruits secs i espècies (cebes, julivert, ametlles, safrà, gingebre, canyella), també són presents verdures fresques (lletuga, espinacs), fruita de temporada o seca en notable quantitat i varietat, cereals i llegums. Molt presents són els ous i el formatge. Poc sucre i molta mel.

Amb l'arribada de la seva muller Constança de Sicília, el 1262, sembla que s'incorporaren alguns nous ingredients (descrits en els llibres de comptes de casa de la infanta), ja que, per exemple, són més presents la llet i la mantega, i, potser, més varietat d'espècies. Comencen a aparèixer el conill i el cérvol, panades i bunyols. L'arròs segueix escàs, mentre que són molt presents els cigrons, a partir del novembre.¹¹

Totes aquestes dades es poden contrastar a partir de les analítiques antropològiques realitzades directament sobre les restes del rei. Els indicis respecte a l'alimentació provenen principalment de la patologia oral. Els cúmuls de càlcul generalitzat representen un dels aspectes a valorar. Alguns estudis valoren els dipòsits de càlcul en relació a l'augment del pH que es produeix a la boca amb les proteïnes animals, la qual cosa denotaria un consum important de carn. El desgast no és massa acusat, per tant la seva dieta no deuria ser massa abrasiva. Alhora, també s'han valorat els fitòlits de la tosca dental com un índex directe de l'alimentació de tipus vegetal. Els elements trobats a les dents del rei Pere procedeixen presumiblement de cereals, que van ser consumits al llarg de la vida.

Malalties identificades

Les malalties que va partir el rei Pere al llarg de la seva vida són de natura diversa. De jove deuria patir algun procés no específic relacionat amb algun problema de salut o malnutrició que quedà enregistrat en les dents. La identificació d'hipoplàsties, constitueix però un indicatiu inespecífic, per la qual cosa no es pot precisar què les va causar, però sí quan: durant la formació de les corones de les dents afectades, és a dir entre els 6 i els 12 anys.

En relació a la salut dental, cal dir que la generalització dels cúmuls de càlcul i retrocés alveolar són aspectes indicatius d'una poca o pobre higiene dental comparats amb els estàndards actuals. S'observen dipòsits generalitzats de tosca dental tant a les dents superiors com a les inferiors i retrocés alveolar, causat per una gingivitis i posterior periodontitis, relacionat segurament amb els dipòsits de tosca.

11. CINGOLANI, S. M. (2010). *Pere el Gran. Vida, actes i paraula*. Barcelona: Editorial Base – Museu d'Història de Catalunya, p. 65 i 66.

Tot i això, la salut dental del rei era bastant bona, si la comparem amb les denticions de l'època. Se sap que a l'Edat Mitjana la gent practicava certa higiene oral mitjançant la neteja amb orina i l'ús d'escuradents, encara que en aquest cas, no tenim evidències de cap d'aquestes pràctiques.

Figura 5

El fardell funerari del rei va ser sotmès a proves de RX abans del seu trasllat al laboratori del CRBM de la Generalitat i a una tomografia computeritzada, portada a terme a l'Hospital Joan XXIII de Tarragona. © CRBM (Carles Aymeric – Ramon Maroto).

Al nivell ossi s'han trobat algunes patologies, com la cavitat provocada per un probable meningioma en el temporal dret. Es tracta d'un tumor cerebral benigne de les meninges, de creixement lent. És sens dubte el tumor primari més comú del sistema nerviós central i acostuma a aparèixer a una edat mitjana. Probablement era asimptomàtic, com avui en dia que acostuma a ser una troballa radiològica.

Pel que fa les alteracions articulars, aquestes es concentren en les caretes articulars de les vèrtebres altes i costelles. Tot i que no es tracta de modificacions gaire greus, és interessant que no es dona en totes les vèrtebres i costelles. Aquesta posició és indicativa d'un esforç superior en aquesta zona que implica una elevació de les costelles, la qual cosa es pot relacionar, entre altres, amb el domini de les regnes del cavall.

El cos del rei conservava gran part dels teixits tous dessecats: pulmons, cor, fetge i budells, un fet poc habitual en els estudis antropològics. L'anàlisi histològica d'aquest teixits ha permès identificar calcificacions en els pulmons que són indicatives d'una malaltia inflamatòria i/o infecciosa pulmonar sense que es pugui precisar de quina malaltia es tracta. Tot i així, una de les malalties fre-

qüents i que entra dins del quadre de possibles etiologies de les alteracions indicades, és la tuberculosi. Per aquesta raó, es va realitzar una anàlisi molecular a fi de determinar l'eventual presència de *Mycobacterium tuberculosis*, l'agent infecciós implicat en la malaltia. El resultat de la prova paleomicrobiològica no va ser, però, conclouent en cap sentit, perquè no es va amplificar el segment de l'ADN del bacteri analitzat. L'anàlisi doncs no afirma, però tampoc desmenteix la malaltia. Cal també remarcar que l'estudi de microrestes ha evidenciat al nivell del coxal la presència d'un ou del paràsit intestinal conegut com *Trichuris trichura*,¹² que s'adquireix a través d'aliments o aigües contaminades. La seva presència no indica una malaltia greu, ja que pot ser totalment asimptomàtic, però si la càrrega de paràsits fos elevada, els seus símptomes podrien anar des de diarrees o anèmies a apendicitis. En aquest cas només s'ha trobat un ou del paràsit i no hi ha cap evidència que pugui fer pensar en una forta càrrega, ni tan sols que haguessin iniciat el seu cicle biològic en el cos del rei.

Les causes de la mort

És coneguda la incertesa històrica sobre les causes que provocaren la mort del rei als 45 anys, ateses les grans imprecisions de la documentació de l'època i l'existència de dues versions contradictòries al respecte. En els *Annals de 1285* s'explica que durant la batalla de Santa Maria d'Agost «va ser greument ferit a la cara per una llança» i «... quasi morí». També Guillaume de Nangis en relació a aquest fet diu «Pere, ferit mortalment, va fugir turpement, i d'aquelles ferides va morir poc temps després...». En canvi, el cronista Bernat Desclot esmenta que la seva mort es va produir per l'esgotament físic i les tensions sofertes des del 1282.

L'estudi realitzat no ha permès concretar cap causa directa de mort; d'una banda el meningioma detectat a nivell de parietal dret és un tumor de tipus benigne i de dimensions petites. El mateix es podria dir en relació al paràsit intestinal *Trichurus trichura*. De fet, tenint en compte les troballes de l'anàlisi intern del cos del rei Pere, les analítiques realitzades i les possibilitats interpretatives d'aquestes es pot descartar en primer lloc que el rei morís a causa d'una ferida de llança ocorreguda a la batalla de Santa Maria d'Agost. Es pot afirmar en canvi que hi ha indicis que el rei podria haver patit una «malaltia potencialment letal» a nivell pulmonar, tot i que no es pot precisar la gravetat, és a dir, si era avançada o no. Atesa l'absència d'altres troballes anatòmiques patològiques relacionables amb situacions letals, concloem que aquesta podria haver estat la causa de mort. En aquest sentit, cal tenir present que hi

12. La identificació d'aquest paràsit ha estat possible a través dels treballs realitzats per l'equip de palinologia del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona.

hauria una concordança entre aquest diagnòstic i les dades històriques, procedents de la crònica de Desclot, del relat de la seva mort. Així doncs la causa de la mort podria haver estat una malaltia inflamatòria/infecciosa pulmonar.

*Anàlisi del DNA*¹³

S'ha pogut classificar el DNA mitocondrial recuperat de Pere el Gran i autenticar els resultats tant amb la clonació de la HVRA com per la concordança amb la regió codificant. Tanmateix, no ha estat possible classificar el SNPs del cromosoma Y, per la qual cosa no serà possible per ara, a partir de les restes de Pere el Gran, la identificació de restes del llinatge masculí, com per exemple les conservades al monestir de Poblet i suposadament relacionades amb el seu pare, el rei Jaume I el Conqueridor.

*Estudi de cabells*¹⁴

S'han dut a terme els estudis tipològics i toxicològics de mostres de cabells del rei Pere II el Gran recuperats durant el procés d'actuació sobre les restes, així com l'anàlisi d'una mostra del manyoc de cabells identificat sota el far-dell funerari. Els objectius d'aquestes analítiques pretenien obtenir informació sobre les característiques morfològiques del cabell de Pere, l'anàlisi toxicològica per identificar possibles intoxicacions o enverinaments i l'existència de tractaments a base de productes cosmètics.

Figura 6
Proposta de restitució facial
del rei Pere el Gran,
a partir de l'estudi del crani.
Foto: MHC (Philippe Froesch-Estudi PF).

13. Analítiques realitzades pel laboratori de DNA antic de la Universitat Autònoma de Barcelona, el CSIC-UPC i el Natural History Museum of Denmark.

14. Analítiques realitzades per l'Institut Nacional de Toxicologia y Ciencias Forenses del Ministerio de Justicia (INTCF).

A hores d'ara, no ha estat possible determinar les característiques morfològiques de les mostres analitzades, atès que els cabells estaven molt degradats i s'havien perdut les principals característiques morfològiques. Així, el color, que era similar en ambdues mostres, no corresponia al color original sinó que ha de relacionar-se amb el procés de degradació *post mortem* i del temps trascorregut de l'enterrament. Pels mateixos motius tampoc no s'han obtingut resultats de la comparació de la mostra del manyoc de cabells trobat sota el fardell funerari i la mostra de pèl associada al cos del rei (concretament de la barba) i no és doncs científicament constatable que el manyoc de cabells correspongui a cabells de Pere II el Gran i a la pràctica d'un ritual funerari associat al rasurat de cabells del difunt. Cal recordar, en aquest sentit, que el crani del rei presentava clares evidències de rasurat, atès que s'hi localitzaven únicament restes de cabell de longitud mínima.

L'anàlisi toxicològica de mostres del manyoc de cabells ha aportat dades interessants en referència a la identificació de metalls essencials per determinar patologies i la identificació de verins i/o metalls pesants associables a la causa de la mort. Els resultats destaquen valors considerablement per sobre de la mitjana en plom (99 ppm) i, especialment, antimoni (42 ppm). L'elevada presència d'ambdós elements i, en especial el darrer, ha de considerar-se conseqüència d'una exposició perllongada a aquests agents, fet que podria situar-nos davant d'un escenari d'intoxicació versemblant. En qualsevol cas, les dades que presentem es troben encara en procés d'anàlisi, i per tant, no poden ser considerades com a conclouents.

L'antimoni és un metal·loide químicament proper a l'arsènic i, com aquest, altament tòxic. En condicions normals la seva concentració en el cos humà és ínfima, amb valors compresos entre els 0,1 ppm del cervell, els 0,2 ppm de fetge i ronyons o els 0,7 ppm dels cabells. El plom, en canvi, acostuma a ser present al cabell humà en proporcions superiors, del rang de 12 ± 15 ppm, però prou allunyat dels 99 ppm documentats. Així doncs, ens trobaríem davant d'una concentració d'antimoni i plom molt significativa i d'efectes clarament tòxics per a l'individu al qual va pertànyer el manyoc de cabells.

El registre arqueometal·lúrgic mostra que, al voltant de l'antimoni, s'estableixen dues associacions essencials: per una banda amb el plom, com a subproducte de l'explotació de les galenes argentíferes, i, per una altra, amb l'arsènic, com a subproducte de la fusió i enriquiment del coure. En el cas que ens ocupa, la presència d'alts percentatges de plom i antimoni, aparellada amb l'absència de nivells significatius d'arsènic apuntaria cap al primer d'ambdós orígens.

La intoxicació per plom, de la qual es té coneixement arqueològic des de l'època romana, assoléix a l'edat mitjana proporcions epidèmiques. Tres són els causants principals d'aquesta situació: la ceràmica vidrada amb coberta plumbífera i coccio deficient, els atuells de peltre d'escassa qualitat i el vi contaminat amb plom.

Pel que fa a la primera de les hipòtesis, la d'una dilució del plom i l'antimoni continguts en ceràmiques amb coberta vidrada que haguessin entrat en contacte amb àcids vegetals (suc de fruites, vi, vinagre...), aquest procés es veuria afavorit pel fet que en aquesta època les temperatures de cocció als forns de terrissaire encara no són prou elevades com per a fixar adequadament aquells minerals. Per altra banda, contra la seva versemblança cal valorar el fet que, del segle X ençà, l'antimoni va essent progressivament reemplaçat per l'estany com a agent opacificant dels vidrats. La presència de l'antimoni en els vidrats del segle XIII és més aviat ja testimonial, possiblement fruit de la utilització de plom provinent de galenes argentíferes.

Tot i això, la hipòtesi que creiem més plausible és la utilització de vaixel·la metàl·lica, especialment de peltre, un aliatge en el qual entren en proporcions variables l'estany, el coure, l'antimoni i el plom. A les nostres contrades, es pot afirmar que el segle XIII és la centúria del peltre, ja que pertanyen a aquesta època la major part de les peces conservades i es produeix arreu d'Europa una moda passatgera —constatada també al nostre país— entre els clergues d'enterrar-se amb còpies en peltre d'objectes litúrgics de plata.¹⁵

Finalment, sobre les analítiques realitzades en mostres de cabells del rei Pere II el Gran cal destacar que els estudis de restes dels pèls de la barba del rei han permès identificar la presència d'*Apigenina*, un producte procedent de la ginesta i utilitzat històricament com a tint.¹⁶

L'aixovar tèxtil

Per la recomposició del vestuari mortuori que el rei portava en el primer i segon enterraments, podem determinar els tèxtils identificats de la següent manera: en el moment de la seva mort, el rei fou vestit amb una sarja de llana, de bona qualitat, procedent de races autòctones ibèriques i sense creuaments. La vestimenta podria correspondre a una peça tipus garnatxa, gonella, sobretúnica o túnica curta. La qualitat de la llana utilitzada en la seva fabricació descartaria la hipòtesi que pogués correspondre a un hàbit de monjo, tal i com Bernat Desclot explica al *Llibre del rei en Pere*. Es tracta d'una peça de complicada interpretació a causa del seu grau de descomposició i fragmentació ja que s'identifica només en algunes parts del cos i de forma molt residual.

Sota la testa del rei s'hi localitzava, en bon estat de conservació, un coixí de seda, de color carmesí. Es tracta d'una peça molt menys alterada que la

15. Malauradament, les peces de peltre conservades a les col·leccions catalanes no han estat estudiades més enllà dels seus aspectes tipològics i decoratius i, en conseqüència, desconeixem quina hauria estat la seva procedència ni quina la proporció dels minerals que formaven part de la seva fàbrica.

16. Les analítiques químiques han estat realitzades en aquest cas pel Laboratori Sailab.

resta dels tèxtils de llana o lli. Dins d'aquest coixí s'hi localitzaren restes d'una altra tela, probablement un altre coixí, que correspon també a un tafetà de seda però amb brodat romboidal. És però una peça molt malmesa i residual, en un estat de descomposició important, barrejada amb restes de palla i de plomes d'au que haurien format part del farciment que donava volum al coixí de seda carmesí. L'estudi arquebotànic ha permès documentar a l'interior del coixí pòl·lens de plantes de les famílies *Labiatae* (romaní, lavàndula, ajedra i menta), *Umbelliferae* (xirivia, julivert, fonoll, anís, anet), *Leguminosae* (fenigrec) i *Compositae* (herba de Santa Maria), fet que semblaria indicar que ens trobem davant un coixí aromàtic, una peça ben coneguda a través de la documentació escrita d'època medieval.

A banda d'aquests tèxtils associats pròpiament a l'enterrament del rei, l'estudi del fardell funerari ha documentat l'existència d'altres teles que s'afegiren al fardell durant el procés de trasllat de les restes al nou sepulcre, l'any 1302, disset anys després del primer enterrament.

Figura 7

El cap del rei Pere II el Gran reposava sobre un coixí de seda de color carmesí, reomplert amb un segon coixí brodat i plomes d'oca. L'anàlisi pol·línica ha determinat que es tracta d'un coixí aromàtic. © CDMT.

Correspondrien al segon enterrament del dia 2 de desembre de 1302 les restes d'un teixit mol degradat, d'origen vegetal, que correspon a una tela de lli. S'identifica sobre les restes del rei, a manera de mortalla i el seu estudi ha posat de manifest que l'esmentada tela fou objecte d'una impregnació de guix a la cara exterior. S'identifica també que la tela de lli fou enganxada amb resina als laterals de la post de fusta sobre la qual recolzava el cos del rei. L'estudi d'aquesta tela, les seves característiques i la seva relació amb el fardell funeràri permet interpretar-lo com un vel funeràri o sudari, amb la funció de tapar un cos en procés de degradació, de mantenir-ne la seva conservació —d'aquí la presència del guix— i subjectar-lo sobre la post per tal d'evitar la seva desarticulació abans d'introduir-lo al nou sepulcre. Evidentment, aquest procediment tindria l'objectiu també de garantir la digna exposició pública del cos del rei durant el ritual de trasllat a la nova sepultura.

Finalment, el fardell funeràri fou cobert amb una casulla amb caputxa, una peça de llana que constitueix la tela més ben conservada del conjunt. Per la seva posició, constitueix un element de cobriment del cos i no pas una peça utilitzada per vestir el rei ja que només se'n troben evidències a la part superior i no a la part de darrera del cadàver. El teixit pertany a la família de les *sarges creuades* i tècnicament és molt proper als coneguts *draps d'arestes*. L'anàlisi de les fibres realitzada sobre mostres de la peça indica una gran dispersió de finors en els fils i en conseqüència una barreja de fibres, un fet habitual a l'època que no s'ha de relacionar amb la mala qualitat de la peça sinó amb la seva funcionalitat indumentària: una capa cobertora, d'ús extern i exposada a la intempèrie.

Tècniques de tractament del cos

Les restes del cos de Pere II el Gran, evidenciaven clarament l'estat de dessecació del cadàver, un fet que podria atribuir-se a la voluntat inicial de conservació del cadàver relacionada amb processos d'embalsament. Tanmateix, és constatable la inexistència d'evisceració, atesa la conservació de gran part dels òrgans interns (pulmons, cor, fetge, budells...), ni l'obstrucció evident dels orificis corporals per tal d'evitar el vessament dels líquids originats per la descomposició, tanatopràctiques que s'aplicaven a les corts franceses, angleses o alemanyes i concretament les proposades en els tractats del metge Henry de Mondeville,¹⁷ associat a l'escola de Montpel·lier i contemporani d'Arnau de Vilanova, metge de la cort de Pere el Gran i que, segons els documents contemporanis, va assistir el rei en el seu llit de mort els primers dies de novem-

17. MONDEVILLE, H. (1893). *Chirurgie de maître Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe le Bel...*, composée de 1306 à 1320. F. Alcan, Paris.

bre del 1285. Tot i això, les anàlisis dutes a terme suggereixen l'aplicació de certes pràctiques destinades a aconseguir una aturada temporal o ralentització dels processos naturals de putrefacció. En aquest sentit, és especialment clarificadora l'absència d'exo-esquelets de pupes dels lepidòpters característics de les primeres onades de colonització necròfaga.

L'existència d'aquest procés s'evidencia també en el grau complet d'articulació esquelètica, derivat, molt probablement, d'algun procés destinat a la preservació del cos (a curt o llarg termini), ja que malgrat que les restes estudiades corresponen a un enterrament secundari, tots els elements es troben en posició, a excepció dels peus que van ser desarticulats de forma intencionada. Seria impensable el manteniment de la posició anatòmica en un cos totalment esqueletitzat, ja que la manipulació requerida pel trasllat hauria implicat necessàriament desarticulacions serioses.

Figura 8

TAC del fardell funerari de Pere II el Gran.

© MHC (TAC: Hospital Joan XXIII; tractament de la imatge: Joan E. Garcia Biosca).

D'altra banda, cal creure que el cos del rei va ser mostrat als seus súbdits com era habitual a l'època, un fet que difícilment podria mantenir-lo en una situació d'hermetisme total i evitar l'accés de les primeres esquadres. Davant aquest fet cal contemplar dos escenaris no incompatibles entre ells: un tractament químic o físic. Els tractaments de preservació del cos o d'embalsament retarden en certa mesura la descomposició, però no indefinidament. Els productes utilitzats habitualment repel·leixen la majoria d'insectes i disminueixen la velocitat de la putrefacció. En aquest sentit, la fauna entomològica documentada (fòrids, dermèstids i lepidòpters) correspon a fases avançades de la descomposició i pertanyen sens dubte al primer enterrament de 1285, perquè no s'han trobat individus adults sobre el cos ni dins la banyera. No entraren grans dípters però si els fòrids —les masses de pupes de fòrids eren ja buides i no s'havien generat mosques dins el sarcòfag—. Per tant, el procés de descomposició no va ser immediat, car hauria estat molt destructiu, però sí abans del trasllat del cos al seu lloc definitiu el 1302.

El cos en l'enterrament secundari es trobava cobert per dues teles i estava ben articulat, per la qual cosa cal interpretar que molt probablement estava dessecat, almenys en part, ja que sinó no s'haurien mantingut les connexions ni hauria estat possible separar de manera íntegra els peus. La presència de fauna entomològica reforça la hipòtesi que, en el moment de traslladar-lo, en el cos del rei es combinessin ambdues fases: la dessecació i la descomposició activa, un fet que denota un més que probable tractament amb la voluntat de conservar-lo. Així doncs, com a conclusió, interpretem que el cos es traslladà a dins la banyera en un estat mixt de descomposició activa i dessecació.

Sembla evident, per tant, l'existència d'un procés de tractament destinat a la seva preservació. En aquest context, les analítiques realitzades per l'equip de palinologia de la UB han identificat traces de plantes implicades en processos de conservació del cos, com és el cas de la *Filipéndula vulgaris*, la *Chenopodium* i l'*Artemisia*.

La presència important de polen de *Chenopodiaceae* ha estat constatada en altres estudis sobre mòmies, com és el cas de les restes de Cangrande della Scala (1291-1329),¹⁸ on s'identificà una presència important de pol·len d'aquesta planta (51 %) sobre l'epidermis de la mòmia, que s'ha interpretat com a indicatiu de la utilització d'algun tipus d'ungüent en la preparació del cadàver. Aquest paral·lelisme permetria constatar en el cas de Pere II el Gran l'existència d'un procés de tractament del cos a base d'aquesta planta. Tot i això, cal tenir presents altres usos del *Chenopodium* coneguts a l'època, com a tractament medicinal, com a conservant i perfumant de la roba o fins i tot com a tint. No deixa, però, de ser indicativa la concordança en la localització d'aquesta planta en les restes del senyor de Verona, abans esmentada.

En qualsevol cas, caldrà esperar els resultats de l'anàlisi química de les substàncies documentades en l'epidermis del cos per tal de poder determinar amb precisió major el tractament d'embalsament que es va portar a terme.

Rituals funeraris

De l'estudi i anàlisi de tots els elements que composaven el fardell funerari, així com d'altres restes identificades dins el sepulcre, se'n desprèn la localització de diverses traces que denoten l'existència de pràctiques associades al ritual funerari. En primer lloc, l'observació del crani del rei permet interpretar una pràctica de rasuració del cabell de l'individu, atesa la mínima llargada del cuir cabellut conservat. Aquest fet ha de relacionar-se amb l'existència d'alguna pràctica funerària, fins ara desconeguda en aquest tipus d'enterra-

18. MARINI, P., NAPIONE, E. i VARANINI, G.M. (2004). *Cangrande della Scala: la morte e il corredo di un principe nel Medioevo europeo*. Marsilio, Genova.

ments. Així mateix, la localització d'un manyoc de cabells tallats (sense arrel) col·locat amb voluntat expressa sota el fardell funerari indicaria també l'existència d'un ritual molt específic que podria associar-se a ofrenes de cabells d'algun familiar proper o a una simbologia concreta relacionada amb el mateix procés de rasuració del cabell després de la mort del rei. En aquest sentit, tot i que les analítiques realitzades sobre mostres de cabell no han permès relacionar les mostres del cos amb les del manyoc, ens decantem per la segona hipòtesi, relacionada amb la correspondència entre el rasurat del crani i el manyoc de cabells. L'existència i simbolisme d'aquest possible ritual es troba encara en procés d'estudi.

Per altra banda, entre els pocs elements associats al fardell funerari es recuperaren diversos fragments de fulla de palma, dessecats i dipositats sobre les extremitats inferiors del cos del rei. La presència d'aquestes fulles de palma ha de relacionar-se cronològicament amb el moment en què es produí el segon enterrament del rei (el 1302); un fet que ha estat confirmat per les anàlisi de C.14 realitzades.

Les fulles de palma s'han de relacionar amb l'execució del ritual lítúrgic que acompanyà el trasllat del rei del primer al segon sepulcre que finalitzaria amb el cos ja dipositat dins la banyera de pòfir.¹⁹

3.2. *La reina Blanca d'Anjou*

Blanca d'Anjou (Nàpols, 1283) fou la vuitena filla del matrimoni format per Carles II el Coix, rei de Nàpols i Jerusalem i comte de Provença, i Maria, filla del rei hongarès Esteve V. Ben poc és el que sabem sobre la seva infància i formació, transcorreguts a la cort dels Anjou napolitans, i de la qual partí durant la tardor de l'any 1295 per tal de contraure matrimoni amb el rei Jaume II el Just. En el moment de les seves esposalles, celebrades al monestir empordanès de Santa Maria de Vilabertran, el rei tenia vint-i-vuit anys d'edat i la núvia dotze.

La reina va donar a llum el seu primer fill, Jaume, quan tot just tenia 13 anys d'edat i va morir a l'edat de 27 anys en el seu desè part. Atesa la perillositat dels darrers parts, Blanca va prendre la decisió de fer testament als 25 anys, quan s'enfrontava al naixement del seu novè fill. En descriure les raons que la duïen a redactar les seves darreres voluntats, la reina explicava que es trobava «a punt de donar a llum i estupefacta tant pels perills del nostre propi part com pels que sorgeixen al sexe femení abans, durant i després de l'infan-

19. És coneguda des d'antic l'adscripció de les fulles de palma amb el símbol de la resurrecció, un fet que es podria interpretar com un ritual fúnebre final realitzat abans de finalitzar el procés de trasllat de les despulles del rei i de tancar definitivament el sarcòfag.

tament». Després d'un any en un estat delicat de salut, Blanca d'Anjou va morir a Barcelona el 13 d'octubre de 1310, com a conseqüència de les seqüeles del part de la seva desena filla, Violant d'Aragó. El rei comunicà així la mort de la reina: «Us fem saber amb aquesta lletra, amb gran amargor i aflicció del cor, com la il·lustre senyora Blanca, de grata memòria reina d'Aragó i caríssima muller nostra, plagué a Déu que morís i li lliurés l'esperit com a reina catòlica que era el dimarts darrer passat al vespre, després de gravíssims dolors que li calgué sofrir per raó del part, durant uns quants dies, i que l'escometeren repetidament.»

El cos de la reina

Les dades genètiques i morfològiques confirmen que els diferents fragments corporals momificats i les restes òssies trobades a la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou, atribuïdes a un mateix individu, pertanyen a una dona jove d'entre 25 i 30 anys, de talla petita, aproximadament 150 cm, de complexió obesa, identificada amb certesa absoluta amb Blanca d'Anjou. Malgrat la recuperació de quasi la totalitat del cos, s'evidenciava la inexistència del braç i la mà dreta, una part de l'esquena i del maxil·lar superior.

La posició del cos era en decúbit supí, lleugerament lateralitzat cap a l'esquerra, amb lateralització lleugera de cap i tòrax. L'avantbraç esquerre presentava una posició neutra, amb hiperflexió palmar del canell esquerre. També s'observava una rotació interna del maluc dret, flexió del genoll i flexió plantar del peu. L'extremitat inferior dreta es posicionava per sobre l'esquerra, quedant el turmell dret recolzat sobre la cara interna del turmell esquerre. Pel que fa a les anàlitzes internes del cos de la reina, s'observà la conservació de teixits tous a la zona abdominal, amb restes de budell, úter i bufeta. Cal recordar la inexistència d'una part de l'esquena, un fet que descartava la conservació del teixit pulmonar o del cor. S'identificaren també restes del sac dural i de pleura.

Figura 9

El cos de la reina Blanca d'Anjou. © CRBM (Carles Aymeric – Ramon Maroto).

No s'apreciaven restes de cabells associades al cos, tot i que se'n recuperaren alguns flocs dispersos a l'interior de la tomba. Les anàlisi d'ADN realitzades sobre aquests cabells indiquen que corresponen a la reina o a algun familiar seu ja que l'ADN mitocondrial és el mateix que l'identificat al cos. No ha estat possible però obtenir STR —marcadors d'ADN nuclear utilitzats en la pràctica genètica forense— per a la determinació de la paternitat, i que podrien haver confirmat definitivament si pertanyien a la reina o no. Tal i com s'ha constatat en les analítiques de cabells de Pere II el Gran, els estudis químics realitzats denoten la presència d'*apigenina*, un producte natural utilitzat a l'època com a tint i que indicaria que la reina portava el cabell tenyit de ros.

Anàlisi genètica

L'anàlisi genètica la inclou, igual com en el cas de Pere II el Gran, en l'haplogrup H, un dels més comuns i antics d'Europa. Presenta, però, mutacions específiques que obren vies d'estudi per a la identificació de familiars per via materna, ascendents o descendents.

Malalties identificades

Sobre les malalties o alteracions que va patir, l'examen extern només indica la presència d'un galindó (*ballux valgus*) al peu dret i la disposició en martell de la resta de dits. Aquesta forma dels dits podria ser conseqüència d'anar amb calçat estret i punxegut com mostren els tipus del calçat de l'època, a més a més d'un possible factor genètic. Tanmateix i com ja va plantejar M. R. McVaugh, sembla provat documentalment que l'estiu de 1306 la reina va patir febres quartanes, malaltia que, tot i no deixar traces físiques, degué esdevenir crònica.²⁰

Les causes de la mort

Malgrat que les causes de la mort de la reina Blanca ja eren conegudes històricament través de les fonts documentals, l'anàlisi forense realitzat ha permès constatar aquestes informacions. Les evidències morfològiques mos-

20. MCVAUGH, M. R. (1986). «The Births of the children of Jaime II». A *Medievalia*, 6. Univesitat de Barcelona, p. 15; MCVAUGH, M.R. (1993). *Medicine before the plague. Practitioners and their patients in the Crow of Aragon (1285-1345)*. Cambridge University Press, 1993, p. 14.

tren la pell de l'abdomen distesa arribant a contactar amb la cara interna de la cuixa esquerra. La identificació histològica de l'estructura uterina momificada que sobrepassava de molt la cavitat pèlvica i es recolzava a la cara anterior de l'abdomen, demostra que correspon a un úter gràvid o en estat de post-part recent. Així mateix, l'estudi histològic del teixit mamari indica que les mames eren actives. En conclusió, totes les dades apunten a una dona en un estat molt avançat de gestació o que havia parit no massa temps abans de morir. La causa de mort fou compatible doncs, amb alguna complicació derivada d'aquest últim part.

Tractament del cos

Durant l'anàlisi antropològico-forense de les restes s'observà l'existència de dues incisions per sota del genoll a la cama dreta i esquerra, així com al turmell dret, amb les vores retretes. Aquest fet indica que el cos va ser manipulat per part d'una o varies persones amb certs coneixements d'anatomia i què es va produir poc després d'haver mort, durant la fase del *rigor mortis*, possiblement per a donar-li una posició adient per a poder ser exposada. En aquest sentit, cal interpretar que les circumstàncies de la mort de la reina, després de grans dolors i sofriments, podien haver ocasionat una posició del cos poc adient per al seu enterrament, fet que explicaria les manipulacions *post mortem* i la posició lleugerament lateralitzada del cadàver dins la tomba, un fet poc usual en els enterraments de l'època.

Quant al procés de preparació del cos per a la seva conservació, les restes, en si mateixes, evidenciaven l'existència de tractaments destinats a l'embalsamament que van resultar plenament exitosos si tenim en compte el quasi perfecte estat de la mòmia conservada, i com en el cas de Pere el Gran, el procés d'embalsamament es basà en tractaments que no implicaren evisceració, atesa la conservació de gran part dels teixits tous. Tot i això, i a diferència de les restes de Pere II el Gran, els estudis palinològics han identificat contaminacions pol·líniques importants d'època recent, que han de relacionar-se amb l'espoli i manipulació de les restes esdevingut el 1836, un fet que contrasta amb la manca total de pòl·lens antics que permetin identificar productes relacionats amb tractaments del cos o rituals funeraris.

Rituals funeraris

Emmarcat dins els procediments de preparació i exhibició del cos de la reina, just després de la seva mort, s'ha detectat la presència d'àcid carmínic en una mostra procedent de la galta esquerra, una dada que indicaria l'aplicació de productes cosmètics per l'exposició pública i l'embelliment del cadàver.

Figura 10
 Fragment d'un penjoll de corall
 localitzat a la tomba de Jaume II
 i Blanca d'Anjou i atribuït
 a l'aixovar funerari de la reina.
 © CRBM (Carles Aymeric
 – Ramon Maroto).

Per altra banda, entre els nombrosos elements que es barrejaven amb les restes de Blanca d'Anjou dins la tomba, es recuperà un fragment d'una joia de corall, possiblement associada a l'ornamentació personal i funerària de la reina. Es tracta d'un fragment d'una peça en forma de creu constituïda per petites denes de corall lligades amb un fil d'aliatge de coure i plata i que correspon a un element complementari que deuria haver format part d'un penjoll difícilment identificable en la seva forma completa. La presència d'elements ornamentals de corall és plenament coherent amb les dades documentals que indiquen que el rei Jaume II, marit de Blanca d'Anjou, va mostrar al llarg de la seva vida un gran interès en la compra d'elevades quantitats de corall i que va haver-hi un comerç fructífer d'aquest material a la costa empordanesa.

Cal també emmarcar aquesta peça dins el context de les creences de l'època, ja que durant l'edat mitjana i moderna el corall fou considerat un amulet de protecció davant tota mena de mals averanys i malalties, però sobretot, un gran protector dels infants i possiblement, en el cas de Blanca d'Anjou, de les dones que donaven a llum.

Aixovar tèxtil

A diferència de les restes de Pere II el Gran i tenint present l'estat de les restes a l'interior de la tomba (totalment manipulades, fragmentades i barrejades), el cos de la reina Blanca d'Anjou no presentava vestimenta associada directament al cos. Tot i això, pogueren recuperar-se de l'interior de la tomba fragments nombrosos de tèxtil, força ben conservats, alguns dels quals podrien ajudar a interpretar el tipus d'indumentària amb la qual fou enterrada la reina. Les anàlisis preliminars d'aquests teixits, encara en curs, perme-

ten observar l'existència de diversos tipus de teles entre els quals es barregen peces cronològicament concordants amb l'època de l'enterrament de Blanca d'Anjou i Jaume II, però també teles d'èpoques posteriors, associades a obertures històriques o al moment de l'espoliació de la tomba.

Entre els teixits que podrien correspondre al moment de l'enterrament s'identifiquen fragments d'una sarja de llana de color cru, un tipus de tèxtil utilitzat a Catalunya a partir del segle IX. Així mateix les restes d'un teixit de lli amb tintura negra, podrien correspondre a un teixit tipus *sandal* de classe mitja i s'utilitzaven per tapar la cara d'una persona, com a mocadors, o peces de complement. Les mínimes restes de tèxtils conservades en relació al cos de la reina corresponien a un petit fragment de seda enganxat sobre la barbata que correspondria a un tafetà tipus *creponet* a manera de mocador o vel de la cara.

Malgrat la mancança important que representa la inexistència de vestimenta associada directament al cos, l'observació de les restes momificades ha posat de manifest la presència en l'epidermis de nombroses empremtes de trames de tèxtils que correspondrien a la vestimenta amb què fou enterrada la reina. L'analítica d'aquestes empremtes, encara en curs, s'encamina, per una banda a la comparació amb els tèxtils dispersos documentats a l'interior de la tomba per tal de determinar si algun d'ells correspon a la indumentària funerària de Blanca d'Anjou. Per altra banda, en alguns casos, les empremtes per si soles indiquen la presència de peces d'indumentària molt concretes. Així, el solc existent a la part baixa de l'esquena remet a la presència d'un cordó a la cintura, mentre que el solc sota el nivell dels genolls sembla compatible amb l'empremta d'unes calces, un tipus de mitges fins a sota genoll que s'evidencien pel solc present a l'epidermis. Finalment, la depressió a nivell parieto temporal dret suggereix la presència d'un coixí en el moment de ser enterrada.

BIBLIOGRAFIA

- AA.VV. (2008). *Santes Creus. De monestir a monument 1821-1921*. Catàleg de l'exposició. Museu d'Història de Catalunya.
- CINGOLANI, S. M. [ed.] (2010). *Bernat Desclot. Llibre del rei En Pere*. Biblioteca Barcino, 6. Barcelona: Editorial Barcino.
- CINGOLANI, S. M. (2010). *Pere el Gran. Vida, actes i paraula*. Barcelona: Editorial Base / Museu d'Història de Catalunya.
- DEER, J. (1959). *The Dynastic Porphyry Tombs of the Norman Period in Sicily*. *Dumbarton Oaks Studies* 5, Cambridge University Press.
- DUPRÉ RAVENTÓS, X. (1996-1997). «L'*Alveus* de pòrfid del monestir de Santes Creus (Tarragona)», dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVII.
- ESPAÑOL I BERTRAN, F. «Une nouvelle approche des tombeaux royaux de Santes Creus», dins REINIK, W. i ESTUMPEL, J. [eds.] (1999). *Memory and Oblivion*.

- vion, *Proceedings of the XXIXth International Congress of the History of Art (CIHA), Amsterdam 1996*. Dordrecht: Kluwer, pp. 467-474.
- ESPAÑOL I BERTRAN, F. (2002). *El Gòtic català*. Patrimoni artístic de la Catalunya Central, 9. Manresa: Angle.
- FINKE, H. (1908-1921). *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291-1327)*. 3 vols. Berlin-Leipzig: Walter Rothschild.
- FORNACIARI, G. & TORINO, M. (1995). «The exploration of the tomb of Pandolfo III Malatesta (1370-1427) Prince of Fano», *Paleopathology Newsletter* 92, pp. 7-8.
- FORNACIARI, G. (2000). «L'Esplorazione della tomba di Federico II da Montefeltro. Notizie preliminari», *Archeologia postmedievale*, 4, pp. 211-218
- FORNACIARI, G. (2007). «Le mumie aragonesi in San Domenico Maggiore di Napoli», *Medicina nei Secoli* 18 (2007), pàg. 843-864
- FORT I COGUL, E. (1966). *La mort i l'enterrament de Pere el Gran*. Episodis de la Història, 76. Barcelona: Rafael Dalmau, editor.
- FORT I COGUL, E. (1972). *Santes Creus de l'exclaustració ençà*, Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. (1886). *Historia del Real Monasterio de SS. Creus; su fundación, progresos, ruina y restauraciones verificadas hasta el presente*. Tarragona: Vda. Tort e Hijos.
- MARINI, P., NAPIONE, E. I VARANINI, G.M. (2004). *Cangrande della Scala: la morte e il corredo di un principe nel Medioevo europeo*. Marsilio, Genova.
- MCVAUGH, M.R. (1986). «The Births of the children of Jaime II». *A Medievalia*, 6, pp. 7-16.
- MCVAUGH, M.R. (1993). *Medicine before the plague. Practitioners and their patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*. Cambridge University Press.
- MONDEVILLE, H. (1893). *Chirurgie de maître Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe le Bel, ..., composée de 1306 à 1320*. F. Alcan, Paris.
- NAPIONE, E. (edit.) (2006). *Il corpo del principe. Ricerche su Cangrande della Scala*. Marsilio Editori: Venezia
- ROSENMAN, B. Ch. (1983). *The Royal tombs at the monastery of Santes Creus*. Tesi doctoral. Ann Arbor: University of Minesota.
- SOLDEVILA, F. (1971) *Les Quatre Cròniques*, Selecta, Barcelona.